

314.042

(Rongált)

NUNTII APOSTOLICI IN ARDEAL

(1592 - 1600)

DE

DR. ANDREI VERESS

BUCURESTI

1928

314042

OSZK

..... C A D E M I A R O M Â N Â
MEMORIILE SECȚIUNII ISTORICE
SERIA III TOMUL VIII MEM. 13

NUNȚII APOSTOLICI IN ARDEAL

(1592—1600)

DE

DR. ANDREI VERESS

PROFESOR

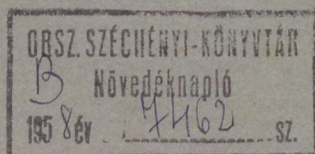
CVLTVRA NAȚIONALĂ
BUCUREȘTI

1928

Dr. Sülca Szilárd
Könyvtára.

314042

NUNȚII APOSTOLICI ÎN ARDEAL (1592 — 1600)

DE

Dr. ANDREI VERESS

PROFESOR

Ședința de la 20 Ianuarie 1928

Nici unul dintre papi nu a arătat față de Ardeal și țările învecinate atâta interes și bunăvoință ca Clemente al VIII-lea, contemporanul principelui Sigismund Báthory de Somlyó în Ardeal și al lui Mihaiu-Viteazul în Țara-Românească. Această vie simpatie și acest interes adânc derivă din două împrejurări importante: din lățirea primejdioasă a imperiului otoman în spre Apus, în preajma Ardealului și a țărilor române, tributare lui, și din starea deplorabilă a cultului catolic din Ardeal, amenințat de Biserica reformată, înghebată acolo chiar dela începutul reformei lui Luther. Dealtfel lucrul se explică și prin faptul că Clemente al VIII-lea, pe când era încă Cardinal, aflându-se ca Ipolit Aldobrandini Legat papal în Polonia, avusese prilej să vadă, la începutul anului 1589, în Cracovia, pe sârmanii Iezuiți pribegiți din Ardeal, de unde au fost izgoniți în urma sentinței Dietei generale din Mediaș, a «Ordinelor și Statelor» țării, ținută înainte de Crăciunul trecut, și tot în Polonia făcuse cunoștință cu tânărul Cardinal Andrei Báthory și cu frații săi — rămași catolici evlavioși — cari îi vor fi descris pe larg, fără îndoială, decăderea catolicismului, pentru ridicarea căruia ei înșiși i-au oferit sprijinul lor. Așa se explică și se înțelege și faptul foarte impunător că abia se urcă Clemente al VIII-lea, la începutul anului 1592, pe tronul papal, aproape primul său gând fu organizarea apărării creștinismului contra Turcilor și că peste cinci săptămâni și pornește

pe nunțiul Attilio Amalteo în Ardeal ¹⁾ care până atunci nu văzuse încă astfel de trimiși de înaltă demnitate. Numai așa putem aprecia cum se cuvine zelul și dărnicia cu care acest Papă trimite alți patru nunți în răstimpul scurt de opt ani în Ardealul tributar Turcilor, pentru ca să mențină pe tânărul său principe, Sigismund Báthory, în legea strămoșilor săi și să-l câștige marei chestiuni a creștinismului, respectiv a luptei împotriva păgânilor.

Astfel ajunse micul Ardeal la deosebita cinste de a avea în capitala lui, la Curtea princiară din Alba-Iulia, nunți reședinți, putând raporta Sfântului Scaun direct despre starea religioasă și politică a țării pe temeiul impresiunilor lor personale, asigurând în chipul acesta țării îndepărtate grija părintească a aceluia.

Instituțiunea nunțiilor, adică *Nunțiatura*, a fost creată de nevoia vremurilor și Vaticanul trimitea nunți în Curțile diferiților domnitori din Europa, pe măsură ce relațiunile sale se întindeau și cum cereau interesele sale, ba chiar însăși viața în desvoltare ²⁾. Mărirea corpului său diplomatic, va să zică desvoltarea instituțiunii nunțiaturii, a fost necesităată în timpul papei Leon al X-lea de către reforma cultului ieșită la iveală în primul pătrar al veacului al XVI-lea, așa că dela această vreme aflăm nunți permanenți în toate curțile domnești catolice ³⁾. Dintre aceștia, istoria Ardealului interesează numai pe nunții trimiși la Curtea Sfântului Imperiu Roman din Praga, dar în epoca Báthoreștilor mai aflăm nunți papali și în Curtea arhiducală dela Graz. În rapoartele și relațiunile acestor nunți găsim adeseori amănunte interesante privitoare la viața Ardealului. Nunți speciali nu au umblat însă prin Ardeal înainte de epoca lui Clemente al VIII-lea și astfel nici *Nunțiatura transilvană* nu a existat decât timp de opt ani de zile, tocmai în ultimii ani ai veacului al XVI-lea. La intrarea în țară a lui Mihaiu-Vodă — fiind schismatic — Papa nu-i putu trimite nunțiu, cu toate că i-ar fi părut bine ca nunțiul Malaspina

¹⁾ Papa Clemente al VIII-lea se trăgea dintr-o familie florentină și fiind ales în ziua de 30 Ianuarie 1592, fu consacrat episcop în 2 Februarie și intronat în 10 al aceleiași luni.

²⁾ Cea mai bună lucrare despre organismul și desvoltarea instituțiunii Nunțiaturii este a lui Dr. Anton Pieper, *Zur Entstehungsgeschichte der ständigen Nuntiatoren*, Freiburg im Breisgau, 1894.

³⁾ Pe baza celeilalte cărți a lui Pieper, *Die päpstliche Legaten und Nuntien in Deutschland, Frankreich und Spanien seit der Mitte des sechszehnten Jahrhunderts*, I. Theil (Münster in Westfalen, 1897) recenzată în revista ungară «Századok», 1900, p. 531.

să fi rămas și mai departe pe lângă dânsul ¹⁾; iar după expirarea dinastiei catolice a Báthoreștilor (în anul 1613) au urmat principii reformați-calvini, Curtea cărora — după chibzuiala Vaticanului — nu mai putea să fie sediu de nunți, precum nu erau nici Curțile principilor domnitori protestanți din Germania.

Ca nunții se trimiteau de către Sfântul Scaun în lumea creștină eclesiarhi destoinici, aleși, cari și-au făcut cariera în Vatican și s'au dovedit în special apți pentru servicii diplomatice. De cele mai multe ori erau delegați episcopi, misiunea cărora de nunți servia deobiceiu ca treaptă la dobândirea demnităților de arhiepiscopi sau cardinali ori ale oficiilor înalte interne din Curia Romană. Acest lucru deveni cu timpul uz și tradiție, căci funcțiunea nunțiilor era nu numai grea, dar și costisitoare, așa că din punct de vedere economic nici nu se răsplătea. Însă când un nunțiu primea vreo însărcinare diplomatică în străinătate, lăsându-și țara natală și oficiul său liniștit de acasă, făcea acest pas în primul rând cu nădejdea ridicării carierei sale; iar eclesiarhii cu avere erau atrași de grandomanie, vanități omenești și de sărbătoririle prin-ciare, cum și de luxul pompos ce se cuvenia nunților. Căci salariul lor de multe ori nu ajungea nici la acoperirea diverselor cheltuieli împreunate cu acest fel de traiu luxos în Curți domnești, care mai întotdeauna trebuia să fie întregit din mijloacele lor proprii, cu nădejdea nesecată că pentru jertfele bănești aduse vor fi răsplătiți odată cu prisosință, când vor ajunge la demnități mai înalte ²⁾.

Acest fel de cugetare se înțelege ușor, dacă știm că în timpul lui Clemente al VIII-lea nunții dela Praga, Venezia și Polonia aveau un salariu lunar de câte 230 taleri (sau scudi) ca și nunțul din Ardeal ³⁾, pe când acela din Franța nu primiă decât 145 taleri, nunții din Graz și alte Curți din Germania numai 130 taleri, aceia din Savoia 115 taleri, iar nunții din Curtea ducilor de Toscana chiar numai 57 taleri. Aceste sume erau

¹⁾ Din convorbirea contelui Della Torre cu Papa (în Roma, 18 Decembrie 1599), Hurmuzaki, *Documente*, vol. XII, p. 547.

²⁾ După Pieper (*Zur Entstehungsgeschichte der ständigen Nuntiaturen*, p. 12) salariul mijlociu al nunțiilor varia între 100 și 125 scudi lunar; datele noastre însă sunt mai precise.

³⁾ Aceste date le-am aflat în următoarea ordonanță de plată: 1595. *A di 29 Novembre*. E scudi 220 moneta si fanno buoni a Luca Torrigiani in Norimbergo per tanti fatti pagare a Monsignor Visconti, nuntio in Transilvania, a conto di scudi 230 che importa la sua provisione del presente mese di Novembre 220. (Arhiva Vaticană, Roma, *Depositeria Generale*, vol. 1595, p. 112).

foarte mici ca salariu, dacă știm că, căpitanul general al gărzii papale primea lunar 200 taleri, iar trandafirul de aur care, de obicei se dădea în fiecare an cuiva ca premiu de către Sfântul Părinte, costă 240 taleri; ele erau însă cu toate acestea destul de mari dacă vedem că arhiviștii Vaticanului erau plătiți numai cu 25 taleri pe un an întreg ¹⁾. Nu ne putem deci mira dacă în atari împrejurări nunții papali făceau datorii, așa că de multe ori nici nu se pot întoarce la Roma, după rechemarea lor, fără să primească vreun subsidiu special. Chiar și dintre nunții din Ardeal, singur episcopul Visconti era om cu avere, având mijloacele bănești de a-și permite luxul ca să intre în Ardeal cu trei trăsură și zece cai, pe când contele Anguisciola primește un viatic modest de 500 taleri, iar episcopul Malaspina ridică la sfârșitul misiunii sale din Ardeal, un ajutor de o mie de taleri spre acoperirea cheltuielilor sale, ceea ce nu e de mirat dacă știm că avea un alaiu de 14 persoane. Demnitatea nunțiilor, locuitorii ai Papei și executorii ai puterii papale în țările unde se trimiteau ²⁾, cereau pompa această și luxul desvoltat, lucru ce înălța cu drept cuvânt ambițiunea nunțiilor.

La plecarea lor în misiune, nunții primeau de obicei dela Sfântul Scaun următoarele patru feluri de acte: *acreditive* în formă de Breve, scrise latinește către principele, boierii și magnații țării respective, unele chiar neadresate (în albis) pentru ca să le poată ei însuși pune adresă după trebuință, când vroiau să aibă ajutorul cuiva; *Breve* cari îndreptățeau executarea funcțiilor bisericești; *instrucțiuni* cu fixarea tuturor amănuntelor însărcinării lor și în sfârșit *cheia* corespondenței lor secrete (cifra) individuală pentru fiecare nunțiu și misiune a lor ³⁾. Aceste acte erau redactate și eminate de către Secretariatul de Stat în numele Papilor — cu cari stăteau și nunții în corespondență — ca și nunțul Amalteo; dar mai târziu, când afacerile s'au înmulțit prea tare, corespondența era condusă de însuș secretarul de Stat; așa că nunții se adresau cu rapoartele lor direct Sfântului Părinte numai la ocazii și necesități de o deosebită importanță.

¹⁾ Comin Ventura, *Tesoro Publico*, ediția I, în format 12°, 280 și ediția din Frankfurt, 1618, p. 133.

²⁾ Vezi pe larg la S. Steinherz, *Die Facultäten eines päpstlichen Nuntius im 16. Jahrhundert*, cu o instrucțiune din 1560 în «Mittheilungen des Instituts für Oesterreichische Geschichtsforschung», 1898, pp. 327—342.

³⁾ Mai pe larg la Pieper, *l. c.*, p. 16.

Conducerea acestui mare oficiu (Segretaria di Stato) a fost încredințată cu venirea lui Clemente al VIII-lea la doi nepoți a două surori ale Papei, cărora trebuia să li se facă loc în Vatican: lui Cinzio Aldobrandini, fiul unui om de rând (Passeri) din Senigallia, care căpătă numele unchiului, când acela se făcu Papă și ca atare fu numit «Cardinal di San Giorgio» în anul 1593, când Papa îi încredință conducerea afacerilor nunțiaturilor germane și polone; pe când afacerile tuturor celorlalte nunțiaturi le primi celălalt nepot al Papei, Petru Aldobrandini, numit pe scurt «Cardinal Aldobrandini» cu toate că nunții din Ardeal și însuși Sigismund Báthory țin corespondență și cu acest Petru. Acest lucru se făcea din cîrtoazie și chiar calculat față de Petru, care avea trecere mai mare pe lângă Papă, la care nimeni nu putea măcar intra fără știrea lui¹⁾, fiind iubit mai mult ca Cinzio, om cu douăzeci de ani mai în vîrstă, cu toate că acesta era mai cumpătat și învățat, ținând în mîna sa firele tuturor afacerilor religioase și răsboinice ale Vaticanului. În aceste din urmă afaceri îi era de mare ajutor — un al treilea nepot de al lor — generalul Ioan Francisc Aldobrandini²⁾, care a luat parte la două campanii din Ungaria contra Turcilor și a murit cu armele în mîna la asediul cetății Kanizsa în toamna anului 1601.

Cu astfel de forțe și colaboratori a biruit Clemente al VIII-lea activitatea aceea excepțională, pe care o desfășură Vaticanul în aceste vremuri grele, luptînd, pe de o parte, împotriva lăririi protestantismului, pe de alta, împotriva indiferenței de necrezut pe care popoarele creștine o manifestau față de primejdia păgână din ce în ce mai mare. Situația nepoților favorizați nu era însă ușoară pe lângă înaltul lor unchiu, căci Clemente al VIII-lea era un personaj dornic de a domni, om silitor, care dorea să vadă și să știe tot, care își rezervă rezoluția chiar și în cele mai neînsemnate lucruri și care administrează afacerile cu un devotament

¹⁾ Despre acest lucru Leonardo Donato relatează astfel în ziua de 22 August 1592: *Corre voce che il Papa sia per dare il carico del segretariato delle cose di Germania et Polonia al Signor Cinthio, suo nepote, et quello di tutte le altre cose al Signor Pietro, anzi alcuni dicono, che detto Signor Pietro sarà presto posto nella Consultà.* (Arh. Vat. Roma: *Dispacci di Roma*, vol. 29, p. 490). Cfr. despre Petru Aldobrandini observația lui Marco Venier ambasador venețian dela Roma, din 1601 în Barozzi e Berchet, *Relazioni degli stati Europei* lette al Senato dagli ambasciatori Veneti nel secolo decimosettimo, vol. III. (Venezia, 1877), p. 33.

²⁾ Soția acestuia fu vestita Donna Olimpia, influența căreia asupra Papei și a afacerilor de Stat este notorie.

semnărit, fără semnul cel mai mic al oboselii și istovirii de puteri¹⁾. Avea aproape 56 de ani împliniți când s'a făcut Papă²⁾ și astfel și-a continuat noua sa viață cu toate obișnuințele unei lungi vieți între împrejurări cu totul noi.

În primul consistoriu prezidat de el, Clemente al VIII-lea salută pe cardinali cu cuvintele: *Habebitis me in pastorem et principem*, dar cuvântul acesta din urmă n'a fost ascultat cu mândrie, mai cu seamă când cardinalii au trebuit să vadă curând că abia le comunică câte ceva și că are de gând să domnească în mod absolutistic³⁾. Însă la el această purtare nu era absolutistică și felul său de acțiune derivă numai din firea lui, fiind convins că cine vrea să fie tăcut în afaceri mari, trebuie să știe să fie taciturn și «închis» și în lucruri mici⁴⁾. Astfel rămase tăcut din obișnuință și față de cardinali, cari aflau de cele mai multe lucruri numai atunci, când li se comunicau gata⁵⁾, sau altă dată nici nu le răspundeă, dacă-l întrebau de câte ceva. Acest lucru îi jigneă firește cu atât mai mult, cu cât vedeau și simțeau cât de orientat era în afacerile Sfântului Scaun, trecând în cetire personal în fiecare dimineață rapoartele mai principale pentru ca să fie întotdeauna armat față de orice chestiune în Congregațiunile pe cari le prezida. Astfel era greoiu și cumpănător, căci — zicea — afaceri importante nu se pot rezolvi bine în grabă⁶⁾. Numai cu mentalitatea aceasta și acest fel de traiu evita și putea evita Papa rupe-rile cu diferitele state, ceea ce pricinuia întotdeauna — după el — știr-birea autorității capilor de Stat, vătămând bunul nume al lor. Iată de ce stimă și iubea atât de mult pe Spanioli, cari nu zic niciodată un cuvânt rău acelora cu cari tratau afaceri, lăsând astfel întotdeauna o porțiță deschisă pentru împăcare⁷⁾. Cu acest fel de cugetare Spaniolii erau așa de favorizați și răsfățați de dânsul, că până și cămărașul său intim cu care lucra zilnic 5—6 ore și dormea chiar în aceeași odaie cu el, era Spa-

¹⁾ Din raportul lui Marco Venier, *l. c.*, p. 32.

²⁾ Papa Clemente al VIII-lea fu născut în Fano (la Nord de Ancona, în Statul eclesiastic) la 24 Februarie 1536.

³⁾ Raportul ambasadorului venețian la Roma, Leonardo Donato dela începutul anului 1592 despre Clemente al VIII-lea la Armand Baschet, *La diplomatie Vénétienne. Les princes de l'Europe au XVI-e siècle* (Paris, 1862), p. 206.

⁴⁾ După contemporanul Giovanni Botero, abate di San Michele della Chiusa, *Detti memorabili di personaggi illustri* (Torino, 1608), p. 24.

⁵⁾ Raportul citat al lui Marco Venier, *l. c.*, p. 32.

⁶⁾ După Donato, *l. c.*, p. 206 și Botero, *l. c.*, p. 28.

⁷⁾ Amănuntul lui Botero, *l. c.*, p. 64.

niol, credinciosul Don Diego, om cu atâta influență, pe lângă care roiau oamenii voind să aibă vreun favor dela Papa ¹⁾. Altceineva nici nu prea avea influență asupra Sfântului Părinte, care era statornic și necurmat în ideile sale și astfel foarte puțin liberal ²⁾, cu toate că de altfel ținea să-și urmărească și să efectueze propusele sale cu o tenacitate consecventă.

Cel mai mare dintre scopurile sale — se poate zice — a fost *lupta împotriva Turcilor*, cu toate că el personal din principiu era vrăjmaș învierșunat al războaielor. Pentru acest scop măreț a jertfit ani îndelungați cea mai mare parte a venitului său, cum și odihna sa privată, pândind momentul prielnic care-l va duce la biruință și la realizarea proiectului fixat. Dar succesul său se datorește în primul rând cunoștinței de oameni și talentului admirabil de a-și așeza oamenii întotdeauna în situațiunile, pentru cari erau mai destoinici. Acestui talent înăscut se asociau buna școală ce a avut, vastele cunoștințe de cari dispunea în special în legislatură și puterea de convingere a vorbirii sale, care se reflectă asupra aceloră cu cari stătea în pertractări.

În viața sa particulară Clemente al VIII-lea era simplu în îmbrăcăminte, cumpătat în de-ale mâncării și băuturii, răbdător la boli, modest și plăcut în felul său de a se înfățișa ³⁾, darnic la pomeni și faceri de bine, iar față de săraci prietenos și supus ca un Apostol. Așa de pildă, oriunde mănca, când se află afară din Vatican, întindea mese în odăile vecine săracilor, pe cari îi serviă singur și numai atunci se așeză la masă, când vedeă că s'au săturat. Vinerea și Sâmbăta însă posteă cu pâine și apă și numai povățuit de medici a început să bea și vin ⁴⁾. Însă cea mai strălucită dintre virtuțile sale era evlavia sa sacră, pe care a dovedit-o prin faptul că, la suirea sa pe tron, a vizitat toate bisericile, mănăstirile și institutele religioase din Roma, ajutând cu dărnicie unde lipsia ceva.

Donato, ambasadorul Venetiei dela Roma, ne comunică, că Papa abia se scoală dimineața, își face rugăciunea în lacrimi în fața crucii din odaia sa de dormit, plângând la versurile mai duioase ale vreunui

¹⁾ Observația lui Donato, *l. c.*, p. 207.

²⁾ După raportul lui Donato din 31 Iunie 1592 adică șase luni după suirea la tron a Papei; Baschet, *l. c.*, p. 210.

³⁾ Aceste date caracteristice le-am aflat într-o schiță biografică inedită cu titlul: *Puncti notabili nella vita di Nostro Signore Papa Clemente VIII°* în Arh. Vat. Arm. XV, vol. 37.

⁴⁾ Din raportul lui Marco Venier, *l. c.*, p. 33.

psalm, lăcrimând și în cursul messei ce se servește ¹⁾. Pe lângă acestea avea obiceiul să se spovedească zilnic și el a fost care a introdus rugăciunile de «patruzeci ore», iar în slujbele sale religioase nu era întrecut de niciunul dintre cardinalii și curtenii săi, cari se simțiau istoviți de atâta pietate. Așa de pildă odată, cu prilejul consacrării unui episcop, Papa a făcut lungul drum dela «Monte Cavallo» până la biserica Lateran pe jos, dar înainte de a intra în catedrală, păși în genunchi de două ori una după alta peste Sfintele trepte păstrate în biserica din fața Lateranului ²⁾, ceea ce a trebuit să se facă și de către convoiul său.

Evlavia sa rară se reflectă și în importantul fapt că trimise nunții speciali în Ardeal, cari prin activitatea lor liniștiră sufletul zbuciumat al Papei și totdeauna se înscriseră deapănarea în istoria lui și a Europei orientale ³⁾.

Urmărirea și cunoașterea amănuntelor activității acestor nunții papali din Ardeal, stabilirea rezultatului muncii lor duhovnicești și adunarea rapoartelor și scrierilor lor oficiale îmi eră ținuta propusă cu prilejul primei mele misiuni istorice dela Roma — în primăvara anului 1901 — ceea ce reușindu-mi în mod neașteptat, am publicat, după alți opt ani de cercetări prin toată Italia și aiurea, volumul meu (adunat din 24 arhive a 9 diferite orașe) cuprinzând *Nunțiatura transilvană* dintre anii 1592—1600, cât timp dânsa există, cu un conținut de 280 acte și rapoarte de-ale nunțiilor și alte 167 scrisori privitoare la misiunea lor ⁴⁾.

Astfel volumul prezintă întreaga corespondență (latină și italiană) a nunților Amalteo, Comuleo, Anguisciola, Visconti și Malaspina, plină

¹⁾ După Baschet, *l. c.*, p. 207. Dar asemenea amănunte aflăm și în relațiunile urmașilor lui Donato și anume Paulo Paruta și Giovanni Dolfin în Alberi, *Le relazioni degli ambasciatori Veneti*, vol. X (Firenze, 1857) p. 433 și următoarele; pe când la p. 474 și 491 găsim notițe prețioase contemporane despre relațiunea Sfântului Scaun cu dinastia Báthoreștilor.

²⁾ În raportul lui Marco Venier, *l. c.*, p. 32.

³⁾ Vieța Papei Clemente al VIII-lea are, firește, o bibliografie întreagă, din care notăm aci în fugă numai următoarele opere: Ioannes Antonius, *De Summis Pontificis et S. R. E. Cardinalibus* (Bononiae, 1599) pp. 378—476 și Alphonsus Ciaconius, *Vitae et gesta Summorum Pontificum*, vol. II (Romae, 1601) pp. 1273—1284. Bibliografia întreagă se găsește la Francesco Cerotti, *Bibliografia di Roma medievale e moderna*, vol. I (Roma, 1893) pp. 220—223.

⁴⁾ Volumul a apărut sub titlul *Relationes nuntiorum Apostolicorum in Transsilvaniam missorum a Clemente VIII* (1592—1600) în publicațiunea ungară «Monumenta Vaticana Hungariae» Series secunda, tomus tertius; Budapest, 1909. Mare 4-to pp. XXXVI și 486. (Cu multe facsimile).

de amănunte interesante și necunoscute despre Ardeal și despre Țările române. Datele și amănunțele acestor acte mă străduiesc acum a le înșiră (în ordinea cronologică a evenimentelor petrecute) în memoriul meu de față—completat cu nouile mele cercetări—știind că el aduce un nou aport istoriei epocii lui Mihaiu-Viteazul, nu tocmai bogată în ce privește cultul și diplomația țărilor de sub ocârmuirea sau măcar influența lui.

I

Ardealul eră foarte puțin cunoscut la Roma în prima jumătate a veacului al XVI-lea, și aceasta pentru că el se separă abia la 1541 de Ungaria, după ce capitala ei, Buda căzù în mâna Turcilor și regina Isabella fu nevoită să se retragă cu fiul său — regele Ioan al II-lea — în Ardeal, ocupând vechea sa reședință Alba-Iulia. Ardealul primise accidental câțiva soli trimiși acolo, dar Sfântul Scaun intră în relațiuni mai strânse cu el numai dela 1571 încoace, când tronul țării a fost ocupat de principele Ștefan Báthory, a cărui familie rămase credincioasă vechei religii catolice, cu toate luptele religioase cari frământară țara dela lățirea Reformei, timp de treizeci de ani și mai bine.

Un raport mai serios și detaliat despre starea cultului în Ardeal și situația catolicismului față de — sau chiar în luptă cu — protestantismul, care a făcut cuceriri însemnate, primi Vaticanul abia în 1584 dela învățatul iezuit italian Antonio Possevino, care cutreerând țara din însărcinarea regelui Poloniei, Ștefan Báthory — trecut acolo din Ardeal — a descris cele văzute de dânsul într'un volum foarte prețios și unic în felul său, atât ca material, cât și ca operă geo-etnografică ¹⁾. Possevino însă făcù afară de această carte și rapoarte speciale despre cultul din Ardeal și el a fost acela care precizează că situația catolicismului se poate îmbunătăți acolo față de cuceririle vădite ale Reformei numai atunci, dacă Papa va trimite nunți și în Curtea tânărului principe Sigismund Báthory ²⁾, foarte devotat legii catolice, în care fusese crescut

¹⁾ Manuscriptul acestui volum scris italienește descoperit de mine l-am publicat sub titlul Antonio Possevino della Compagnia di Gesù: *Transilvania* (1584) ca vol. III, al publicațiunii mele *Fontes Rerum Transylvanicarum* (Budapest, 1913) Mare 8° p. XXIV și 297. (Cu 47 ilustrațiuni și vederi contemporane).

²⁾ Pe baza raportului ambasadorului venețian la Roma Giovanni Moro, la Veress, *Nunțiatură* (precum vom cită de acum înainte cartea), p. 378.

de iezuitul ungar Ioan Leleszi și întărit apoi de alți Părinți italieni și spanioli. Sfântul Scaun trebuia să se poarte însă cu luare aminte și rezervat în această chestiune importantă, dar delicată, după ce Iezuiții stabiliți în Ardeal cu ocrotirea lui Ștefan Báthory, fuseseră expulzați la 1588 din țară, unde majoritatea boierilor-nemeși era protestantă, protivnică cultului catolic, așa că acțiunea religioasă a Vaticanului s'ar fi calificat de ei foarte ușor de o ingerință nechemată și nedorită în afacerile politice ale țării. A trebuit deci să aștepte o bună ocazie sau un prilej prielnic, care pare a fi sosit cu întronarea Papei Clemente al VIII-lea, când iezuitul spaniol Alfonso Carrillo, duhovnicul priceput al lui Sigismund Báthory unelti pe lângă principele evlavios ca să trimeată un sol special la Roma pentru salutarea Sfinției Sale, cu care pe urmă să poată veni în țară și nunțiul său fără să dea vreo bănuială. Așa se și întâmplă, căci Ștefan Iosica — român bănățean de origine — salutând pe noul Papă Clemente al VIII-lea, ales pe când se afla pe drum în spre Roma, acesta se folosi de venirea sa pentru a-și vedea împlinit vechiul său plan și hotărî în ziua de 8 Martie 1592 a trimite un nunțiu în Ardeal, cu atât mai mult, cu cât îndepliniă prin aceasta — precum se exprimă în scrisoarea sa de recomandatie — dorința directă a principelui Báthory. Împliniă însă totodată și dorința lui Possevino, care repetă statornic că timpul acesta este cel mai favorabil pentru înfăptuirea Nunțiatunii transilvane, îndemnând Vaticanul la aceasta de repetite ori¹⁾.

Ca primul nunțiu în Ardeal fu ales de către Clemente al VIII-lea unul dintre slujbașii săi religionari cei mai buni, Attilio Amalteo, un preot foarte zelos și învățat, la care ținea mult²⁾ «pentru prudența, doctrina și pietatea ce o are, însușiri trebuincioase acelor cari au a trata asemenea lucruri» zicea însuș Papa³⁾. Amalteo era băștinaș neaoș din Italia de Sus, din provincia Friuli, dintr'o familie care avea renumele de a fi dat în veacul al XVI-lea, în acelaș timp, trei scriitori-frați contemporani, și timp de o sută de ani zece scriitori excelenți. Chiar și tatăl lui Attilio era scriitor, cunoscutul poet Girolamo, dela care a moștenit darul de

¹⁾ Aceasta se deduce din faptul că Possevino trimite din însărcinarea Papei în primăvara anului 1592 diferite ploconuri în valoare de 100 taleri-aur. (După o notiță oficială în Arch. Vat. Roma, *Mand. Ser.*, p. 93 din 23 Martie 1592).

²⁾ Expunerea misiunii nunților ardeleni o facem în cele ce urmează numai pe scurt, pe câte vreme datele precise se pot afla în volumul meu citat, cu actele justificative publicate în ordine cronologică.

³⁾ In instrucțiunea dată lui Amalteo; Veress, *Nunțiatură*, p. 1.

a scrie și a avut o creștere aleasă. Terminându-și studiile universitare, a plecat la Roma și a intrat în serviciul Vaticanului, fiind numit secretarul «Cifrei» adică al cancelariei rapoartelor scrise cu semne secrete, un post de mare încredere, conducătorul căruia trebuia să descifreze rapoartele secrete ale nunților din toată lumea, cari intrau, pentru ca pe urmă să transcrie și răspunsul dat tot cu cifrele stabilite, fiecare nunțiu având — firește — un alfabet special, deosebit unul de altul. Amalteo, îndeplinî înșărcinarea sa cu atâta râvnă, încât dela Gregorie al XIII-lea până la Clemente al VIII-lea toți Papii ce-i succedau, l-au lăsat în loc, văzând că e un om silitor, iar stilul actelor ieșite din pana lui eră așa de frumos și elegant¹⁾, încât actele lui serviau de formular și după moartea lui²⁾ în diferitele cancelarii ale Sfântului Scaun³⁾.

Protonotarul Amalteo, luând în primire instrucțiunea și scrisoarea de recomandare a Papei, plecă în dimineața zilei de 14 Martie 1592 spre Firenze, sosind acolo a treia zi seara, pentru ca să-și urmeze drumul a doua zi spre Venezia. Trecând apoi Alpii prin Tirol și Hall, întrebuițând luntrea, se lăsă pe râul Enns în Dunăre ca să ajungă prin Viena la Pojon. Deaci își continuă călătoria iarăș pe uscat prin Ungaria de Sus de sub regimul Habsburgilor prin Turócz, Eperjes și Cașovia până la Tisa și de acolo la Tășnad (în comitatul Sălajului) care aparținând așa numitului «Partium» își putu urmă drumul pe teritoriul principatului Ardealului până la Cluj, unde sosi în ziua de 2 Maiu. Aci se întâlni din întâmplare cu părintele Carrillo, care îl căută la granița țării, unde fusese trimis de către Principe împreună cu căpitanul cetății Chioarul (Kővár) catolicul Cristofor Kereszturi, dar așteptat în zadar deoarece vizitiul lui Amalteo a apucat pe o șosea laterală, diferită de drumul mare. La Cluj s'a zvonit însă că în Curtea princiară din Alba-Iulia au sosit doi ceași, așa că au trimis în grabă vorbă nunțului papal să mai aștepte și să nu vină până ce nu vor plecă acești Turci, bănuitori de lucruri și schimbări neașteptate. Astfel s'a retras liniștit în reședința

¹⁾ «Scrisse con molta eleganza, accortezza e diligenza,» cetim despre el la autorul Catalogului inedit din 1783 al Arhivei Borghese, păstrat azi în Arhiva Vaticană.

²⁾ Din scrierile sale-formulare găsim patru în opera lui Francesco Parisi, *Istruzione per la gioventù impiegata nella Segreteria*, vol. II, care în anul 1804 a avut chiar o a treia ediție.

³⁾ Datele privitoare la viața lui Amalteo le-am aflat în prima ediție a operei lui Parisi, *l. c.*, p. 31, după scriitorul friulan Gian Giuseppe Liruti precum și acelea din Gaetano Moroni cavaliere, *Dizionario di erudizione storico-ecclesiastica* din anul 1840 în vol. 48, p. 261 și vol. 60, p. 132.

Iezuiților din Cluj-Mănăstur, rămasă nelocuită de patru ani, de când fuseseră goniți din țară, așteptând cu nerăbdare să fie chemat în Curte. Trebuî însă să poposească aci șapte săptămâni întregi fără vreo ocupație sau treabă, până ce sună ceasul scăpării și duhovnicul Carrillo fu în stare să-l petreacă la Alba-Iulia, unde sosiră în ziua de 25 Iunie «la vecernie» când se făcea rugăciunea de seară.

Principele Báthory trimise întru întâmpinarea nunțiului pe maestrul său de cameră Iosica, cu mulți magnați călări, cale de trei mile, conducându-l în trăsura sa proprie în cetate, unde fu dus cu alaiu de 500 de «dorobanți albaștri» în Colegiul părăsit al Iezuiților, în care ședea și părintele Carrillo. Peste trei zile veni apoi cel mai în vârstă dintre frații Báthory anume Ștefan (care vorbea și italienește) cu mare alaiu de cavaleri pentru ca să-l conducă în fața principelui, care îi ieși înainte până la capătul treptelor scării princiare a palatului, oferind de mai multe ori mâna dreaptă nunțiului, care se zăpăci cu totul de atâta amabilitate, mai cu seamă când văzù că principele și în sala de tron l-a așezat în față cu el și nu lăsă să se descopere, pe când senatorii stăteau cu căciula în mână.

Această primă audiență a lui Amalteo fiind «publică», în orațiunea sa de prezentare s'a mărginit de a se exprima numai în termeni generali, asigurând pe principe de bunăvoința Sfântului Părinte; având grijă ca nu cumva să atingă în cuvântarea sa solemnă chestiunea discretă a religiunii și cerința sa ca să recheme pe Iezuiții goniți. Acest lucru îl împărtăși principelui tânăr în a doua a sa audiență privată (secretă) luându-i făgăduiala că se va conforma dorinței Papei, îndată ce această chestiune delicată se va putea desbata și trece «în dieta generală» a țării căreia ea aparține. Tot cu acest prilej își expuse și însărcinarea sa a doua ca principele să se împace cu verii săi, la ceea ce aderă după multă tângueală și supt influența rodnică a părintelui Carrillo ¹⁾. Astfel nunțiul își luă îndrăzneala să-i comunice și ultima chestiune, care o avea și anume că de se va însură principele, nu va lua niciodată altă femeie decât catolică, precum a și jurat mai înainte și că la căsătorie va cere consimțământul Sfântului Părinte ²⁾.

¹⁾ P. Carrillo din Alba-Iulia, 22 August 1592 la Veress, *Epistolae et acta P. Alfonsi Carrillii S. I.* (Budapest, 1906) p. 31, (Vol. XXXII, al publicațiunii Monumenta Hungariae Historica. Diplomataria).

²⁾ Se pomenește de misiunea abatelui Amalteo și la Ștefan Szamosközy, *Történeti maradványai*, vol. IV, (Budapest, 1880), p. 66 însă greșit sub anul 1595 și tocmai

Amalteo își isprăvi astfel însărcinarea luată dela Papa, căruia îi rapoartă cu mândrie că misiunea sa nu eră deșartă, întrucât nu plecase încă din Curte, când văzu cu mulțumire, cum sosesc rând pe rând frații Báthorești, pentru ca să salute pe principe — ceeace nu se văzuse de mult — și auzi cu câtă bunătate primi Sigismund Báthory chiar și pe Baltazar, despre care se vorbea deobște că vrea să-l răstoarne cu partizanii săi, ținând relațiuni secrete în acest scop chiar și cu Ștefan Surdul-Vodă din Țara-Românească ¹⁾. Cu toate acestea, nunțul află peste puțin (prin Carrillo) că poposirea sa în Curte nu prea mai are rost, așa că primind în audiența de concediere din 8 Iulie scrisorile principelui — în cari îl laudă mult Sfântului Părinte — plecă, fiind petrecut din nou tot de părintele Carrillo până la hotarul țării. Mai întâiu se odihni însă două zile la Mănăstur, făcând vizită lui Baltazar Báthory în castelul lui din Jilău și apoi celorlalți doi frați Báthorești în cuibul lor din Șimlău. Deaci porni în 20 Iulie spre Cracovia, pentru ca să poată avea convorbire cu regele Poloniei Sigismund al III-lea și de acolo să se întoarcă la Roma, unde trimisese șapte rapoarte Sfântului Scaun despre misiunea sa, expunând în ele impresiunile avute în Curtea catolică a principelui Sigismund Báthory, care s'a întreținut cu dânsul într'un limbaj italian admirabil; impresiuni și observări privitoare la situația catolicismului și zelul Báthoreștilor față de Papa, căruia fiecare dintre acești principii și-au oferit serviciile lor pentru înălțarea Bisericii universale.

Din Cracovia Amalteo trecu prin Silesia și Moravia pentru ca să ajungă la Viena și în 4 Septemvrie 1592 pe drumul friulan la Venezia, de unde, terminându-și afacerile, se întoarse la Roma. Amalteo nu găsi pe Sfântul Părinte în reședința sa, dar trimițându-i vorbă de sosirea sa cu oareșicare îngâmfare, nu i se prezintă în palatul său din Frascati până ce nu fu chemat. Infățișându-i-se apoi, Clemente al VIII-lea ascultă cu mare interes raportul primului său nunțiu transilvănean, despre care mai târziu se alcătuî o relațiune foarte prețioasă, care cuprinde tot istoricul raporturilor Sfântului Scaun cu Ardealul, cu amănunte de totul noi și interesante ²⁾.

greșeala cronistului ne demonstrează cu ce secret lucra nunțul, despre misiunea căruia istoriograful oficial al țării nu s'a putut bine informa.

¹⁾ Din raportul final despre misiunea lui Amalteo ; Veress, *Nunțiatu-ră*, p. 388.

²⁾ Aflată și publicată de mine în *Nunțiatu-ră mea*, l. c., pp. 382—394.

Papa Clemente mulțumi principelui Sigismund Báthory în scris pentru bunăvoința ce arată față de Monsignorul Amalteo, dar cu mintea ageră pricepù foarte bine că împrejurările politice și religioase din Ardeal nu s'au îmbunătățit încă într'atâta, încât să poată forță rechemarea Iezuiților expulzați și ca să nu dea prilej la vreo bănuială, nici alt nunțiu nu voiă să trimeată în acea țară îndepărtată.

II

Interesele catolicismului și ale Sfântului Scaun fuseseră susținute în Ardeal deocamdată de duhovnicul Carrillo. Continuitatea unei nunțiatu-ri transilvane se cerea însă dela sine prin importanța acelor interese. Dar o nouă încercare în această privință Clemente al VIII-lea nu putù face decât numai peste un an, când expediè pe protopopul Alexandru Comuleo în prima săptămână din Noemvrie 1593 la țarul din Moscova, la Cazaci și la Domnii Moldovei și Țării-Românești, cu însărcinarea ca să-i câștige ideii marei Ligi împotriva Turcilor, inamici învierșunați ai creștinismului ¹⁾, precum câștigase și ajutorul efectiv al împăratului Imperiului Roman, Rudolf al II-lea. Această misiune aveà astfel în aparență un scop politic, indicat chiar și prin faptul că în cursul verii trecute Turcii au pornit în Ungaria de Jos, rășboiu care amenință întreaga lume creștină civilizată, precum se obișnuia a se zice pe atunci ca «deviză» pretutindenii. Ideea acestei solii interesante a purces din partea principelui Sigismund Báthory, al cărui mandatar, părintele Carrillo, reprezintă planul stăpânului său la începutul lunii Noemvrie în persoană Vaticanului.

Comuleo se bucură de cinstea de a fi fost ales pentru îndeplinirea acestei importante misiuni împrejurării fericite, că fiind de origină croată, cunoștea limbile slave, iar din misiunile sale anterioare cunoștea pe deplin starea de lucruri din Balcani și Europa orientală ²⁾. El își trăgea obârșia din familia Kumulović din Spalato și ajunsese în 1576 pentru studii teologice la Roma, unde intră în mănăstirea croată cu hramul

¹⁾ Cfr. scrisorile lui Clemente al VIII-lea către Aron și Mihaiu-Vodă din 8 Noemvrie 1593 (trimise prin Comuleo) după Theiner în Hurmuzaki, *Documente*, vol. III/1, pp. 174—176.

²⁾ Un raport al lui Comuleo se află în Hurmuzaki, *Documente*, vol. III/2, pp. 13—14 însă cu data greșită de 1580.

Sfântului Hieronim, în care își atrase interesul prepușilor săi prin studiile sale științifice, așa că fu expedit de Papa Gregorie al XIII-lea în Balcani pentru studierea situației religioase a popoarelor creștine de acolo ³⁾. Comuleo săvârși cu mare zel misiunea sa și rapoartele lui scrise din aceasta a sa călătorie au servit mult timp de singură călăuză sigură ale acestor lucruri, lumii civilizate ⁴⁾. Drept răsplata străduințelor sale neobosite, fu numit de Sixt al V-lea arhiepiscop al mănăstirii și bisericii sale și ca atare fu trimis și de Clemente al VIII-lea în spre Miazănoapte ⁵⁾.

Neputând aștepta până să-și sfârșească afacerile duhovnicul Carrillo, Comuleo luă în primire în ziua de 21 Noemvrie 1593 instrucțiunile ⁶⁾ și ajunse la 11 Decemvrie la Viena ⁴⁾, iar peste câteva zile la Praga. Aci primind bune informațiuni dela nunțul Cesare Speciano, tot singur își continuă călătoria pe drumurile pline de troiane de zăpadă și noroiu în spre Ardeal. În ziua Sfântului Silvestru deabi se află la Cașovia ⁵⁾, unde venind știre că principele Sigismund Báthory nu se află acasă, se odihni în cetatea Chioarului, până ce fu chemat, așa că numai în ziua de 7 Februarie 1594 sosi la Alba-Iulia «incognito», necunoscut și nebănuat de nimeni ⁶⁾. Aci Comuleo se purtă așa de diplomatic încât nici adevăratul scop al venirii sale nu-l destăinuie principelui, decât numai în a treia audiență — în 10 Februarie — rugându-l în numele Papei ca să rupă relațiile sale cu Turcii, cărora de drept îi era vazal tributar și să se uniască cu împăratul Rudolf, care era totodată rege al Ungariei, pentru înfrângerea dușmanilor creștinătății. Principele însă a rămas rezervat, zicând că nu se poate declara într-o chestiune atât de vitală a țării, până ce nu se sfătuește cu vărul său mai mare, Cardinalul Andrei Báthory, pe care-l așteaptă din Polonia. La sosirea lui, frații Báthory-ști ținură noaptea o consfătuire secretă aderând propunerii Sfântului Scaun, după care porniră pe Carrillo în Curtea dela Praga cu nădejdea

¹⁾ Raportul general al lui Comuleo despre locuitorii creștini din Macedonia, Albania, Serbia și Bulgaria din 30 Noemvrie 1584 publicat în *Starine*, vol. XVI, p. 216—220.

²⁾ Despre misiunea lui Comuleo a scris pe larg Francisc Rački în *Starine*, vol. XIV (din 1882) pp. 83—124 precum și Kukuljevič și Iezuitul francez Pierling, *ibid.*, vol. XVI (1884) pp. 209—251.

³⁾ Secretarul de Stat Cinzio Aldobrandini primise la 27 Noemvrie 1593 deja scrisoare dela Comuleo; Veress, *Carrillo*, p. 429.

⁴⁾ Din raportul lui Comuleo, *ibid.*, p. 431.

⁵⁾ După raportul nunțului Speciano; *ibid.*, p. 439.

⁶⁾ Raportul martorului Matia Kis, în *Uj Magyar Muzeum* din 1854, vol. II, p. 21.

ca să dea și ea vreun ajutor efectiv precum li-a fost făgăduit și de către Papa.

Această hotărîre spontană înseamnă un succes vădit al misiunii nunțiului Comuleo, de care el se bucură cu mândrie, însă pe de altă parte a făcut și experiențe ce nu-i plăceau, întrucât a observat că Sigismund Báthory vrea să-și procure țările române pe seama sa, pe când planul Papei eră ca principele Sigismund să încheie numai o triplă alianță cu Moldova și Țara-Românească. Nunțiul isteț află din convorbirile tainice avute cu Báthoreștii și faptul uimitor că Cardinalul Báthory, crescut și bine cunoscut în Polonia, avea năzuința secretă să ajungă rege acolo (precum fusese pe vremuri unchiul său, mort de șapte ani) și acest plan al său părea ușor de realizat prin aderenții săi din nobilimea leșească în cazul, când Sigismund al III-lea nu s'ar întoarce din călătoria sa din Suedia, la care — suedez cum eră — se pregătea de atâta vreme. Despre aceste lucruri se vorbea șoptind fără rezervă în Curtea sgomotoasă din Alba-Iulia, unde se mai cunoștea și dorința statornică a celui mai destoinic dintre frații Báthorești — Baltazar Báthory — ca să alunge dela domnie pe vărul lor Sigismund. Aceste impresiuni nu erau de natură de a asigura stabilitatea Ligii europene plănuită, așa că nunțiul Comuleo (acest idealist care visă de Uniunea popoarelor creștine din Orient) părăsi Curtea ardeleană în ziua de 8 Martie 1594 cu simțeminte foarte felurite ¹⁾ pentru a merge în Moldova la Aron-Vodă. Acesta s'a arătat foarte prietenos față de trimisul Papei, dorind și el însuși ca să se pornească un războiu împotriva Turcilor și să fie izgoniți chiar și din Constantinopol și din toată Europa. În acest scop a și trimis apoi un sol de al său în Curtea împărătească. Comuleo putea fi mulțumit cu acest rezultat, însă (după informațiile primite) nu avu îndrăzneală să meargă și la Mihaiu-Vodă, judecându-l prea unit și interesat cu Turcii, cu toate că mai în urmă se auzi că el a început tratative serioase cu principele Báthory propunându-i să-și unească armele în paguba vrăjmașului comun ²⁾.

Plecat din Alba-Iulia, Comuleo a fost foarte mângâiat de planul secret al principelui Sigismund Báthory — de care l-au încredințat atât părințele Carrillo, cât și frații Báthorești — cum că la primăvară dorește a tri-

¹⁾ În sensul scrisorii sale; Veress, *Carrillo*, p. 459.

²⁾ Pe baza datelor aflătoare în instrucțiunea Papei Clemente VIII date nunțiului Visconti; Veress, *Nunziatura*, pag. 57 și Hurmuzaki, *Documente*, vol. III 11, p. 395. (Depe un exemplar prost și nedatat).

mite o oaste sub căpitănia lui Baltazar Báthory contra Turcilor, față de cari până atunci va arăta cea mai mare prietenie. Comuleo așteptă însă ca Sigismund să se uniască pentru acest măreț scop în taină cu Domnii Moldovei și Țării-Românești și trecând în persoană în țara lor să meargă cu ei până la Constantinopol ¹⁾. Domnii Țărilor române erau în această chestiune de acord cu Sigismund Báthory, nădăjduind mult și în victoria ce se speră că vor avea-o armele imperiale în Ungaria, așa că în ziua de 19 Februarie sosiră chiar solii lor în Alba-Iulia pentru a zori uniunea cu principele Báthory spre a porni cu toții — câteși trei — împotriva Turcilor; Sigismund însă, nevoind încă a se declara pe față, țină pe boierii români cu nădejdea și întreprinderea promitea cu atât mai mult, că se zvoniă că chiar și Cazacii se vor uni și învoi cu Moldovenii, după care fapt Comuleo va ațâța și pe Circasieni, Moscoviți și Leși ca să se uniască asemenea cu ei ²⁾.

Aceste planuri de uniune erau însă numai utopii deșarte ale unui visător de felul lui Comuleo, care nu cunoștea îndestul echilibrul energiilor din partea răsăriteană a Europei, dominată dealtfel de două puteri cum eră a Cazacilor și a Tătarilor în veșnică hărțuială între ele. Mai puțin se cunoșteau aceste forțe în Vatican, unde erau neliniștiți pentru multa zăbavă a lui Comuleo în Ardeal, trăind însă cu nădejdea că Moscoviții se vor hotărî a tăia vârtejul potopului Tătarilor, care amenința cu nimicire toate țările cari le cădeau în drum până în mijlocul Ungariei. Iată de ce se așteptă atâta dela uniunea lui Sigismund Báthory cu principatele române, susținută și de părintele Carrillo cu neclintit zel ³⁾.

Această tendință foarte naturală (dictată și de poziția Ardealului între două puteri mari) eră însă să fie contrariată în Curtea imperială dela Praga, unde se ivi proiectul faimos de a înlătură pe Báthory din scaun și a trimite în locul lui pe arhiducele Maximilian, acest frate timid și slab al împăratului Rudolf, măcar ca guvernator, până ce lumea s'ar obișnuî cu noul regim și noul Domn.

Un proiect mai prost nici nu se putea închipui, cu toată ambițiunea vanitoasă a nefericitului arhiduce, care încă din anul 1587 purtă titlul

¹⁾ Din relațiunea lui Comuleo dela 16 Februarie 1594; Veress, *Nuntiatură*, pp. 42—43.

²⁾ Comuleo din 23 Februarie 1594; *ibid.*, p. 47.

³⁾ Pe baza scrisorii secretarului Minucci din Roma, 2 Aprilie 1594. (Anexat sub No. I).

de «rege al Poloniei» ceea ce i-a adormit bunul simț al cugetării. Nunțiul Speciano avuse deci deplină dreptate zicând că nu știe cum s'ar putea săvârși acum acest plan, când nu se știe dacă ardelenii îl doresc pe Maximilian și mai cu seamă dacă l-ar primi, de le va fi trimis în țară; nici ne mai vorbind de cazul, cum ar fi privită această schimbare de către Papa și de însiși Polonezii, cari cred că n'ar fi prielnic să se tulbure starea lucrurilor printr'un astfel de pas riscat. Chestiunea depinde însă în mare parte de felul cum se va declara principele Ardealului față de trimisul Papei, care crede — departe de cuibul atâtor frământări — că timpul e foarte oportun pentru a se declara pe față împotriva vrăjmașului comun ¹⁾.

III

Prin iscusința lui Comuleo, Clemente al VIII-lea își realizează perfect marele scop prepus și anume de a sustrage pe Sigismund Báthory dela alianța cu Turcii și ceea ce a urmat după aceasta timp de un an și jumătate, a fost un rezultat firesc al succesului obținut, cu toate că această schimbare fundamentală în politica externă a Ardealului s'ar fi putut realiza și fără «lovitura de Stat» și omorîrea mișelească a boierilor opozanți, care a curmat importanța dietei din Cluj din vara anului 1594, în care s'a hotărît ruperea relațiilor cu Poarta otomană și ralierea țării imperiului german-roman, ceea ce a avut urmări atât de triste.

Pentru evenimentele sângeroase toată răspunderea cade pe capul principelui Sigismund Báthory, ușor influențabil și intimidat de sfetnicii săi egoiști și lacomi. Sigismund însă trebuia să simtă neconținut remușcărilor pentru sângele vărsat al vărului său Baltazar și al altor 13 boieri de frunte și, neavând astâmpăr, expedié în grabă pe cămărașul său intim, părintele Fabio Genga, la Papa, ca să-l ierte pentru procedeul său ireparabil și să-l mângâie cu făgăduiala neclintită că la primăvară va ridică armele contra Turcilor, dacă va fi ajutat și de Sfântul Scaun.

Clemente al VIII-lea eră mângâiat de această ofertă mult așteptată, care îi făgăduia realizarea marelui scop al vieții sale și despre ajutorul său efectiv voia să asigure pe sumețul principe ardelean prin Alfonz *Visconti* episcopul de Cervia, ca să-l îndemne la pornirea campaniei contra vrăjmașului tradițional al creștinătății.

¹⁾ Vezi în raportul nunțiului Speciano din Praga, 4 Aprilie 1594. (Anexat sub No. II).

Misiunea lui Visconti fu hotărâtă chiar la începutul lunii Noemvrie 1594 în Vatican, unde însă episcopul având mulți dușmani personali, lucrul suferi o întârziere de vreo lună, când, în sfârșit, se pregăti instrucțiunea detaliată a noului nunțiu, care ne dă o privire largă în afacerile interne ale Ardealului, actul acesta diplomatic fiind redactat pe baza rapoartelor în scris avute dela nunții anteriori, cum și dela părintele Genga, care trăia de mulți ani în Curtea principelui Báthory. Acestei instrucțiuni a trebuit însă să i se mai adauge de către Curia papală (la 15 Ianuarie 1595) două anexe întregitoare și astfel plecarea nunțiului desemnat suferi din nou o amânare neplăcută.

Amănuntele «instrucțiunii» lui Visconti privitoare la istoria Românilor sunt foarte interesante. Așa se pomeneste în ea de soarta amară a Domnilor țărilor române «tiranizați» de către Turci, cari îi depun când vreau pentru cele mai mici pricini și nedreptăți, așa că de mulți ani încoace se văd prin Germania, Polonia și Italia umblând vagabonzi și cerșind aceia cari puțin mai înainte erau Domnii acelor țări. În Moldova domnește Aron-Vodă, creștin de lege ruteană, care însă nu s'a arătat niciodată vrăjmaș al catolicilor din țara lui — cetim în instrucțiune — ba a scris în două rânduri Sfântului Părinte recunoscându-l de cap al Bisericii creștine, iar față de Don Alexandru Comuleo a fost foarte prietenos și gata pentru a se porni o mare campanie împotriva păgânilor ca să fie goniți din Constantinopol și din toată Europa. Nu de mult Aron-Vodă trimise chiar un sol la Curtea împărătească oferindu-i ajutorul său cu o singură condițiune, și anume că de ar fi nevoit să-și părăsească tronul să fie bine primit în Statele imperiului. Vaticanul însă nu avu multă credință în făgăduelile lui Aron-Vodă, mai cu seamă când află că Cazacii zaporogeni intrând în Moldova pentru a încerca vreo luptă contra Turcilor, Aron, la chemarea căpitanului lor, nu a vrut să se uniască cu dânșii, așa că oastea ungară pe care o avea pe lângă dânsul (dela Sigismund Báthory) a fost nevoită să-l părăsească. Acest lucru a jignit mult pe principele Báthory, care credea că are în Aron-Vodă un aliat de ajutor reciproc, așa că Aron fugind la el, a pus să-l prinză, aruncându-l în temnița dela Vinț, unde a și murit.

Despre Mihaiu-Vodă se aflase mai înainte la Roma că prea e unit și interesat cu Turcii, însă mai pe urmă s'a auzit că are legături strânse cu Sigismund Báthory, asigurându-l că-și va uni oștile cu ale lui împotriva vrăjmașului comun al creștinătății și că-și va da chiar soția și fiul său Pătrașcu ca ostatici principelui Ardealului, iubit și de poporul

român al Țării-Românești, gata a-l ajuta în întreprinderea sa nobilă ¹⁾.

Nu se pomeneste în «instrucțiune» dinadins nimica de proiectul principelui Ardealului de a-și uni țara sa cu principatele române, căci acest lucru ar fi jignit mult pe Leși și mai cu seamă pe cancelarul lor Zamoyiski, care era hotărât de a menține suveranitatea Poloniei asupra Moldovei. Dar cu toate că Vaticanul era de părere că această uniune nu se va putea face fără vreo revoltă a țărilor române ori o răzbunare a Turcilor, știm că ea totuși s'a făcut prin impunerea energică a tânărului principe, care alungând din Moldova pe Aron-Vodă, era de sigur de aceeaș părere ca și deregătorii din Curtea papală, că Sigismund Báthory fiind cumnat cu Zamoyiski, acesta nu putea să fie protivnic succesiunii ardelenilor ²⁾ și astfel a măririi gloriei familiei sale, guvernul căreia promitea liniștea ei.

*

Episcopul Alfonz Visconti — acest al treilea nunțiu ardelean — se trăgea din vestita familie princiară Visconti din Milano, fiind fiul cel mai mic al lui Annibale Visconti și al soției sale, Lucia di Domenico Sauli din Genova. La dorința părinților săi, Alfonz îmbrățișă cariera preotească și, terminând universitatea din Pavia, se înscrie la 1574 în Colegiul nobililor jurisconșulți din Milano ³⁾, iar când plecă apoi la Roma intrând în Vatican, propăși bine prin calitățile și originea sa distinsă ⁴⁾. Începând a lucra în oficii foarte subordonate, înaintă repede, așa că Gregorie al XIII-lea l-a numit referendar și la 1581 e deja nunțiu în Curtea din Torino ⁵⁾, pentru ca apoi să fie trimis ca «collector apostolic» în Portugalia, guvernatorul căreia îi dădă titlul de vicelegat. Întorcându-se în Curia papală, fu numit de Sixt al V-lea vice-auditor cameral și această slujbă grea o îndeplini așa de bine, încât Gregorie al XIV-lea îl trimise nunțiu în Curtea împăratului Rudolf ⁶⁾. Ca atare sosi

¹⁾ Din instrucțiunea lui Visconti; Veress, *Nunțiatură* p. 57.

²⁾ Vezi scrisoarea lui Minucci din Roma, 8 Aprilie 1595. (Anexat sub No. III).

³⁾ După Conte Pompeo Litta, *Le famiglie celebri italiane*, vol. I, tabela VII.

⁴⁾ O parte din aceste date le-am găsit în opera contemporanului cardinal Bentivogli, *Memorie overo diario* (Amsterdam, 1648) pp. 101—102.

⁵⁾ Rapoartele lui scrise deacel se află în Arch. Vat. Borghese, III, 97/c.

⁶⁾ Ciaconius, *l. c.*, vol. IV, p. 318.

la 4 Iulie 1589 la Praga, unde reprezintă doi ani deplini Sfântul Scaun¹⁾, de care fu numit apoi episcop de Cervia și nunțiu în Spania. Din cauza morții Papei, el însă nu plecă, căci Colegiul Cardinalilor l-a numit prefect al circumscripției Leonine și totodată al Conclavei, iar Inocențiu al IX-lea, președinte al provinciei Romagna, unde curăți repede părțile dinspre Norcia de bandiți și energia aceasta a sa a fost așa de impunătoare, încât Clemente al VIII-lea l-a designat nunțiu în Ardeal. Misiunea sa importantă fu apoi așa de bine săvârșită, încât la întoarcere a fost numit de el Cardinal²⁾ și cinstit și de urmașul său Paul al V-lea cu multe onoruri bisericești³⁾.

Un astfel de bărbat câștigă acum Ardealul în persoana lui Alfonz Visconti, care a primit bucuros însărcinarea ce i s'a dat, căci în timpul șederii sale la Praga, văzuse des pe Ungurii și Ardelenii cari se perindau pe acolo cu afacerile lor, despre împrejurările cărora tot mai află câte ceva. Însă Ardealul pe vremea aceasta avea încă așa de puține relațiuni cu Sfântul Scaun, încât în rapoartele din Praga ale lui Visconti timp de doi ani întregi, nu găsim decât o singură știre despre Ardeal și chiar aceea primită din Cașovia. Acest lucru se explică altfel și prin faptul că grija duhovnicească a urmăririi evenimentelor din Ardeal era încredințată nunțiuului din Polonia, care comunică Vaticanului cele aflate din întâmplare, pe când înființarea unei nunțiatuiri transilvane prin Clemente al VIII-lea era cerută tocmai în urma înmulțirii afacerilor religioase, cu scopul nedeclarat de a combate lățirea religiunilor protestante, cari erau în majoritate.

* * *

Cu toată onoarea ce i s'a făcut prin numirea de nunțiu ardelean, Visconti plecă rău dispus în ziua de 12 Februarie 1595 pe lungul drum ce trebuia să-l facă până în Alba-Iulia, pe de o parte, fiindcă așteptă din zi în zi numirea sa de arhiepiscop al Milanului, ceea ce nu s'a împlinit, iar pe de alta, fiindcă nu i s'a dat decât un mic viatec de 500 taleri pentru cheltueală de drum, care astfel trebuia să o întregească din punga sa proprie.

¹⁾ Rapoartele sale din Praga sunt păstrate în Arch. Vat. seria *Nunziatura di Polonia*, vol. 34 și *Nunziatura di Germania*, vol. 122; pe când multe alte sunt împrăștiate în diferitele volume ale Arhivei Borghese, *ibid.*

²⁾ Ciaconius, *l. c.*, p. 318.

³⁾ După comunicările unui Anonim al Curții Papei Paul al V-lea; *Bibl. Vat. Vat. lat.*, 8461, p. 297.

Având misiune să trateze cu marele-duce al Toscanei în chestiunea ajutorării cu bani a campaniei principelui Sigismund Báthory contra Turcilor, nunțiul Visconti poposi în Firenze, dar neaflând acolo pe ducele s'a dus după el la Pisa ca să-i poată vorbi. Deaci apoi, trecând prin Bologna și Venezia, plecă în Tirol și ajungând în 16 Martie la Innsbruck ¹⁾ sosi prin Viena la 2 Aprilie la Praga. Aci fu primit în audiență privată de către împăratul Rudolf, căruia i-a cerut sprijinul material al întreprinderii principelui Sigismund Báthory. Spre marea sa surprindere, nu căpătă însă decât făgădueli deșarte, cu toate că în virtutea tratatului din Praga, încheiat prin osârdia Iezuitului Carrillo în primele zile ale anului, Rudolf eră dator să ajute pe principele Ardealului, după ce se deslipise de imperiul otoman în favoarea măreței idei a creștinismului. Înțelegându-se aci și cu nunțiul Speciano, conform instrucțiunii sale, Visconti plecă peste o săptămână spre Cracovia ²⁾, primit fiind acolo de către nunțiul Germanico Malaspina cu multă plăcere și bune povățuiri, deoarece cunoștea foarte bine afacerile din Ardeal. Mai puțin edificătoare rezultă însă convorbirea nunțiului cu cardinalul Andrei Báthory avută în Curtea polonă, din motivul că proiectele trufase, ambiția nemărginită și firea neastâmpărată a acestuia păreau nunțiului Visconti primejdioase cauzei pe care cu toții trebuiau să o urmeze, temându-se că vor izvorî cu timpul multe rele din ele, mai cu seamă că dela omorîrea fratelui său mai mare, Baltazar, Cardinalul devenise un vrăjmaș declarat al lui Sigismund Báthory.

În astfel de dispozițiuni sufletești părăsi Visconti la sfârșitul lui Aprilie Cracovia plecând spre Ardeal, pe niște drumuri mult mai rele decât i s'a spus, așa că călătoria sa până la Cluj a ținut două săptămâni încheiate, suferind mult și din lipsa nutrețului cailor, cari în multe locuri au căzut la pământ sleiți de foame, așa că trebuia să fie târît de bivoli dintr'un sat într'altul. În viața lui n'a avut drum așa de greu, raportează Visconti din Alba-Iulia, unde a fost primit în audiență de Sigismund Báthory întâia oară în dimineața zilei de 18 Maiu 1595.

Nunțiul găsi pe tânărul principe drept un om de mare istețime și judecată, înțelept și vioiu, care promite mult cu timpul, însă acest «timp» aduse multe deziluzii nunțiului care petrecu trei ani de zile pe lângă dânsul. Deocamdată, avea însă mare încredere în rezoluția fermă

¹⁾ Veress, *Carrillo*, p. 137.

²⁾ Cfr. raportul nunțiului din Praga, 11 Aprilie 1595; Hurmuzaki, *Documente*, vol. III/2, pp. 91—92 și al lui Speciano din 9 Aprilie 1595; Veress, *Carrillo*, p. 140.

a lui Sigismund Báthory de a păși pe poteca aleasă, în care nunțiul nu-l putea ține decât numai cu făgădueli și declarațiuni academice, lucru cu atât mai neplăcut, cu cât sultanul îi promitea munți de aur prin ceaușii săi cari sosiau des. Visconti, chiar la sosirea sa în Curte, află unul, dar eră mângâiat găsind și boieri și episcopi români veniți dela Mihaiu-Vodă pentru a încheia tratatul de unire dintre el și principele Ardealului ¹⁾ care se și făcu în mod solemn.

Dealtfel tânărul principe începuse să aibă o ură și antipatie vădită față de împăratul Rudolf, văzând că nu i-a trimes la termenul fixat mireasa, principesa Maria Christierna, cu care se logodise «per procuram» prin unchiul său Ștefan Bochkay. Iritat cum eră, ambițiosul Sigismund Báthory se temeă adeseori că nici nu i-o va trimite și el va ajunge de râsul lumii, așa că Visconti abiă izbuteă să-l liniștească. Față de aceasta însă, din Țara-Românească sosiau știri bune despre izbânda armatei ardelene trimisă de Báthory lui Mihaiu-Vodă, știri cari vesteau trecerea Dunării, arderea cetății Nicopol și sfărâmarea vaselor turcești de acolo cu omorîrea mai multor spahii și devastarea Bulgariei. În ziua de 2 Iulie fusese prezintat principelui stindardul Turcilor luat în aceste bătălii împreună cu știrea că s'a luat chiar și Turnu-Măgurele, ale cărui turnuri au fost dărămate de ai noștri afară de unul, din lipsă de munițiuni ²⁾; pe când despre starea numerică a oștilor turcești, gata să invadeze Țara-Românească, Monsignor Visconti a fost bine orientat dintr'un lung raport scris în Iași de vorbărețul raguzan Paul Giorgi, cunoscutul și iscusitul spion fanatic al cauzei creștine ³⁾.

Aceste știri influențau în mod favorabil recrutarea oștilor noi în țară și eră bine că știrile bune preocupau mintea și starea sufletească a principelui, căruia între timp îi sosi și mireasa. Aceasta fu întâmpinată la Cluj de către nunțiul Visconti ⁴⁾, care o petrecu apoi până la Alba-Iulia, unde cununia ei cu Báthory fu săvârșită tot de el în ziua de 6 August

¹⁾ Relațiunea lui Visconti din 18 Maiu 1595; Veress, *Nunțiatură*, p. 76.

²⁾ După raportul nunțiului Visconti în relațiunea lui Pichena din Praga, 25 Iulie 1595. (Anexat sub No. IV).

³⁾ Publicat de mine, în *Nunțiatură* pp. 93—97.

⁴⁾ Wolfgangi Comitis de Bethlen... *Historiarum Pannonico-Dacicarum Libri X* [1684], fol. 832. Ediția a doua a acestei opere în șase volume a apărut în Sibiu, 1782. (Evenimentele anilor noștri se cuprind în volumele III și IV ale acestei edițiuni îngrijite de învățatul preot reformat Iosif Benkő).

în catedrala luată acum îndărăt din mâna reformatilor, cari o posedaseră de decenii. Se știe însă că această căsătorie a fost nefericită din cauza indispoziției trupesti a lui Sigismund, pentru tănuirea cărui lucru pregătirile de războiu și treburile multiple ale pornirii unei campanii prindeau foarte bine. Așa se explică faptul că neocupându-se de loc cu tânăra sa soție, Sigismund își părăsi reședința în ziua de 27 August plecând în campania creștinilor contra Turcilor — realizată în timp scurt — care îi aduse în lumea cultă atâta mărire și laudă.

Primul popas al oastei ardelene fu ținut la Sebeșul-Săsesc, mergând încetinel spre Brașov, unde principele așteptă să-i sosească călărimea, pe când artileria o trimitea zilnic peste munți la Târgoviștea lui Mihaiu-Vodă. Acolo plecă și el după soldații săi îndată ce concentrarea armatei sale fu isprăvită. Lângă el a rămas neconținut și Monsignor Visconti, îmbrăcat în armură de fier — ca un cavalier medieval — însoțind cu o hotărîre curagioasă și demnă de toată lauda principele în toată campania, ceeace vor fi făcut puțini dintre nunții papali. Prin aceasta Visconti fu de mare ajutor principelui, nu numai pentru că ținea în fiecare zi slujbă bisericească soldaților din tabără, dar și pentru că raportă conștiincios despre înaintarea armatei creștine Sfântului Scaun, unde ținea astfel viu jăratecul simțimântului de ofrandă față de principele războinic, care săvârși realizarea unui măreț plan, la care altul dintre principii creștini nu se putea găsi¹⁾.

Un extras al rapoartelor nunțiului Visconti ne-ar da aproape o întreagă istorie a campaniei creștinilor contra lui Sinan pașa, lucru ce l-am și făcut pe baza unui alt material italian contemporan²⁾. Astfel mă mărginesc numai a atinge evenimentele descrise de dânsul pentru ca să vedem detaliile însărcinării sale cari se oglindesc în acele rapoarte atât de interesante, scrise sub impresia vie a întâmplărilor sub zidurile cetăților asaltate de creștini și la bubuitul tunurilor.

¹⁾ Despre activitatea Papei împotriva Turcilor vezi studiul lui Cav. L. F. Mathaus-Voltolini, *Die Beteiligung des Papstes Clemens VIII an der Bekämpfung der Türken in den Jahren 1592—1595* în «Römische Quartalschrift», 1901, pp. 303—326 și 412—424, iar din literatura veche Domenico Bernini, *Memorie storiche di ciò, che hanno operato li Sommi Pontifici nelle guerre contro i Turchi dal primo passaggio di questi in Europa fino all'anno 1684* (Roma, 1685) pp. 244—261. Cea mai nouă lucrare este a profesorului croat Karel Horvat; Zagreb, 1910.

²⁾ Cfr. Veress, *Campania creștinilor în contra lui Sinan pașa din 1595*, (București, 1925) în «A. R. Memoriile Secțiunii Istorice», seria III, tomul IV, mem. 3.

Principele Sigismund Báthory a trecut Carpații în ziua de 1 Octombrie 1595 înspre Țara-Românească, dar i-a trebuit o săptămână până ce sosită călărirea și ajunse sub zidurile Târgoviștei, păzită de Sinan pașa cu o armată superioară lui ca număr ¹⁾. Oastea ardeleană însă cerea să se înceapă asaltul zidurilor, dar el nu se putu începe din pricina ploilor numai în ziua de 18 Octombrie, când întreprinderea a reușit după ce Sinan pașa fugi o zi mai înainte spre București, unde plecă și Báthory în bună ordine și nădejde. Dar Sinan fugi și de acolo mai departe, aprinzând podul de peste Argeș. Așa Báthory a trebuit să înainteze pe un alt drum spre Giurgiu, unde ajunse la 28 Octombrie la amiazi pentru ca să afle foarte surprins că Sinan a trecut pe partea cealaltă a Dunării, lăsând 600 pedestri în cetate și 5000 afară pentru paza podului ei. Aceștia apărau cu îndârjire cetatea, dar eră evident că ea nu se va putea mult timp ține, cu toate că Sinan pașa neliniștea într'una oastea creștină de pe ostrovul Dunării, unde el se refugiasă. A treia zi principele Báthory reuși a lua cetatea Giurgiului, ajutat fiind de căpitani italieni trimiși de ducele Toscanei, cari se îndeletniciau mult în așezarea metodică a artileriei și conducerea sistematică a baterii zidurilor (în cari lucruri ardelenii erau mai puțin dibaci ca ei) precum și de Mihaiu-Vodă, care însă nu e menționat de loc în rapoartele nunțiului.

Principele Báthory arată și aci o rară vitejie și tenacitate, stând trei zile întregi în picioare în tot timpul asaltului, umblând mereu printre soldați, ca și nunțiul Visconti, ai cărui oameni fuseseră cei dintâi cari au așezat steagul principelui (cu stema familiei sale de trei zâmbi de balaur) pe zidurile cetății luate.

Victoria obținută supt Giurgiu nu se putu însă exploata bine de către principele Báthory, ai cărui oameni erau neliniștiți și așa de nedisciplinați încât tunurile turcești aflate în cetatea Giurgiului au trebuit să fie asvârlite în Dunăre, căci ofițerii ardeleni nu voiau să le ducă acasă pe drumurile grozave ale câmpiei muntene. Astfel principele porni îndărât în ziua de 2 Noembrie fără să fi putut lăsa vreo garnizoană în cetatea ocupată cu atâta oboseală.

¹⁾ Despre acest general turc-renegat publică Iezuitul din Roma P. Ilario Rinieri un volum de 221 pagini sub titlul *Clemente VIII. e Sinan bassà Cicala* (Roma, 1898) pe baza datelor aflate în Arhiva Vaticanului, care însă nu cuprinde nimica nou privitor la istoria Românilor.

Pe acelaș drum, pe care venise, oastea ardeleană obosită ajunsese în ziua de 13 Noemvrie la Brașov, de unde Báthory voia cu orice preț să intre în Moldova pentru a gonii de acolo pe Leși, contra cărora era foarte indignat, însă supt influența nunțiului renunță la această campanie spre a nu da prilej vrăjmașilor la noi atacuri ¹⁾. Liniștit într-o câțva, Mon-signor Visconti petrecu pe Sigismund Báthory până la Sibiu, de unde plecă apoi singur la Alba-Iulia, ca să poată întâmpina acolo cum se cuvine pe principele învingător.

Știrea victoriei obținute de oastele creștine de sub conducerea principelui Báthory se lăți ca fulgerul în toată lumea și pentru ca să tragă folos în interesul cauzei din entuziasmul pe care l-a produs pretutindeni, în ziua de Crăciun se hotărî ca după anul nou să plece la Praga pentru ca să raporteze în persoană împăratului despre amănuntele campaniei victorioase și să-i ceară ajutor pentru continuarea întreprinderii pornite cu atâta succes.

Între multiplele griji ale pregătirii călătoriei pompoase la Curtea din Praga sosi deodată — în ajunul Crăciunului — vestea tristă despre omorîrea crâncenă a lui Ștefan Răzvan, a acestui «valoros soldat» care s'a arătat atât de viteaz în campania trecută și care căzu acum victima imprudenței sale, căci întors cu Sigismund Báthory în Ardeal, hotărî să-și ia scaunul înapoi dela Ieremie-Vodă, pus de Leși și de cancelarul lor Ioan Zamoyski, împotriva căruia ațâța mereu pe Báthory chiar și în timpul campaniei. În acest scop, primind 2000 de soldați unguri dela Sigismund Báthory, Răzvan plecă în ziua de 2 Noemvrie din Brașov, însă sârmanul om a fost prins (în bătălia dela Suceava la 11 Decemvrie 1595) de adversarii săi leși ²⁾ și — precum se știe — tras în țepă de către oamenii lui Ieremie. Vestea acestui fapt grozav a influențat atât de mult starea sufletească a lui Sigismund Báthory, încât era cât pe aci să renunțe la plecarea spre Curtea împărătească, voind să pornească o campanie de răsbunare contra Moldovei, dacă nu ar fi primit veste să meargă cât mai curând, așteptat fiind de împăratul Rudolf. Mare durere și jale produse știrea cruzimii și în Vatican, unde se temeau din capul locului pentru încercarea îndrăzneată, dar nesocotită

¹⁾ Din expunerea nunțiului Visconti dela 13 Februarie 1596; Veress, *Nunțiatură*, p. 414.

²⁾ Data bătăliei o știm din scrisoarea lui Ioan Felix Herburt (*Diplomatarium Italicum*, vol. I, p. 494) pe când cronica Iezuiților din Cracovia pune bătălia pe ziua de 12 Decemvrie 1595; *Scriptores Rerum Polonicarum*, vol. VII, (Cracoviae, 1881) p. 210.

a «distinsului» Răzvan ¹⁾. Nu cunoaștem în destul faptele lui Ștefan Răzvan petrecute în cursul campaniei creștinilor contra lui Sinan pașa, nici motivele psihologice pentru cari el eră atât de slăvit de nunțul Visconti — și prin dânsul la Vatican — lucru cu atât mai surprinzător, cu cât despre Mihaiu-Vodă și faptele sale nu aflăm în relațiunile nunțului nicio singură mențiune!

La stăruința lui, principele Báthory fu petrecut în misiunea sa importantă la Curtea imperială și de nunțul Visconti, astfel cerând și datoria sa, ca să stea lângă dânsul cu sfat și pildă bună.

Drumul greu de iarnă ținut o lună întreagă prin Ungaria de Sus până ce ajunseră în 4 Februarie 1596 la Praga, însă principele se îmbolnăvi pe neașteptate de variolă, așa că numai peste o săptămână se putu înfățișa împăratului Rudolf, care-l primi bucuros și îi făgădui pe șase luni câte 3000 de călăreți și pedestri pentru lupta sa contra Turcilor. Dar această luptă eră îngreunată prin faptul că Ieremie-Vodă îngăduia să se strângă bucate pentru Turci în țară. În chestiunea Moldovei Báthory dealtfel eră de părere ca ea să fie judecată de către Sfântul Părinte, însă cu condițiunea ca Leșii să se retragă de acolo în timp de o lună, căci de nu, va fi și el nevoit a se folosi de arme cum a făcut cancelarul lor ²⁾.

Mulțumit întrucâtva, Sigismund Báthory părăsi Curtea din Praga la începutul lui Martie cu gândul să viziteze pe soacra sa la Graz. În Viena îl așteptau însă niște știri neliniștitoare din Ardeal și văzând pe de altă parte că nu i se plătește solda pe două luni precum i se făgăduise la Praga și nu sosește nici ajutorul bănesc dela Roma, plecă iute și mâniat în 12 Martie, fiind hotărât să trateze despre aceste lucruri importante cu arhiepiscopii la Pojon. Aci nu-l petrecu nunțul Visconti, scuzându-se că așa pripit nu se poate găti de drum, dar pare-mi-se mai vârtos ca să-și poată scrie rapoartele la Roma pe placul său (fără controlul sau influența principelui) dezvoltându-și liber părerile despre ambițiosul, dar ușuraticul Sigismund Báthory, care în fond eră altul decât se credea de întreaga lume buimăcită de gestul impunător de a fi avut îndrăzneala să pornească împotriva păgânilor. Visconti a avut prilej destul de a-i fi cunoscut toate slăbiciunile, pe cari el se siliă să le acopere acasă în

¹⁾ Din relațiile lui Visconti și răspunsurile cardinalului secretar Cinzio Aldobrandini; Veress, *Nunțiatyră*, pp. 134, 146, 161 și 168.

²⁾ Raportat de ambasadorul venețian pe baza convorbirii sale cu principele înainte de plecarea sa, din Praga, 5 Martie 1596; Hurmuzaki, *Documente* vol. III/ 2 p. 179.

Ardeal, însă ele ieșiau tare la iveală în eleganta Curte din Praga, plină de oameni valoroși și personaje distinse. Rea impresie a făcut și faptul că principele nu a vizitat pe generalul Don Ioan Francisc Aldobrandini, cu toate că acela fusese de față la sosirea sa și îl petrecuse chiar până la locuință. Lipsurile aceste de etichetă se atribuiau de nunțiul Visconti și împrejurării că personalul Curții principelui Báthory era cam provincial și nu avea nici un om de valoare, cu toate că, pe de altă parte, principele nu era lipsit de bunătate, voință statornică și vitejie, cu cari virtuți a sărit la arme pentru cauza creștină, condus de Dumnezeu în mod victorios. Astfel el merită protecțiunea Sfântului Scaun, cu toate stângăciile ce le avea — scrie nunțiul Visconti — căci de va fi părăsit și desnădejdea îl va gonî în brațele Turcilor, lumea creștină va suferi o mare daună ¹⁾.

Cam la fel judecă însuși generalul Aldobrandini, cu toate că el avea impresia că Sigismund Báthory e de o natură prea schimbăcioasă, care speră și disperă ușor pentru orice lucru, cât de mic, așa că victoria lui obținută anul trecut împotriva Turcilor se poate datoră — zice generalul — mai curând milei lui Dumnezeu decât însușirilor principelui, înconjurat de niște oameni chiar răuvoitori, cari îl vor reține dela principalul său scop. Acesta de altfel e amenințat mult de gelozia Leșilor, a Moldovenilor și a Tătarilor. Dar chiar de s'ar putea înlătura cumva această gelozie, unde sunt forțele armate cu cari principele zelos ar putea începe o ofensivă norocoasă față de Turci? Din Ardeal el nu poate avea mai mult de 10.000 călăreți și 4.000 pedestri, la cari adăugându-se din partea împăratului 6.000 soldați și din a Sfântului Părinte 6.000 călăreți, tot nu ar fi de ajuns. Unde rămân apoi celelalte greutăți, căci conducerea armatei în Țara-Românească e așa de anevoioasă și aprovizionarea ei atât de grea, încât cu toate că planul cardinalului secretar de Stat, San Giorgio, de a intra în Valachia și a tăia drumul Turcilor și trecerea lor peste Dunăre e excelent, în realitate el e aproape irealizabil ²⁾.

Față de pesimismul militarului cu experiențe bune, avem relațiunea detaliată a lui Paul Giorgi către nunțiul Visconti, în care-l îndeamnă ca principele Báthory să pornească cât mai de grabă, căci Turcii nu

¹⁾ Declarațiunile aceste importante ale nunțiului Visconti se cuprind în raportul său din Viena, 12 Martie 1596; Veress, *Nunțiatură*, pp. 191—192.

²⁾ Raportul generalului Aldobrandini din Praga, 2 Aprilie 1596. (Anexat sub No. V).

stau bine, mai cu seamă că murise Sinan pașa; cu multe alte date puțin controlabile și adeseori fantasmagorice, precum vorbărețul raguzan și-le adună și redactă în nesfârșitele sale relațiuni cu cari inundă lumea ¹⁾.

Această tragere de inimă exemplară și cunoașterea nobilă a importanței misiunii sale călăuziră pe Visconti și mai departe în desfășurarea activității sale pe lângă Báthory, când ajuns din nou — la mijlocul lunii Aprilie — în Alba-Iulia, a avut prilej să privească iar de aproape activitatea lui de atâtea ori bizară, năzuroasă și plină de șovăiri și capricii. Monsignorul Visconti avea însă o influență rodnică asupra lui Sigismund Báthory, care rămase astfel statornic în hotărîrea sa de a lupta și primi bucuros sfaturile nunțului. Iată cum s'a hotărît pentru asediul cetății Timișoarei, plecând la începutul lunii Maiu 1596 în capul armatei sale, după ce a jurat în mâinile nunțului că mai bine moare decât să facă pace cu Turcii, cari îl amăgeau cu fel de fel de făgădueli. Dealtfel Báthory era chemat și chiar obligat să facă jurământ după ce Papa îi trimise în semn de recunoștință *beretă* și *baston* precum se obișnuia din partea Sfântului Scaun a se trimite principilor luptători în interesul creștinătății ²⁾; insignii sfințite și blagoslovite de Papa în catedrala Sfântul Petru în ajunul Crăciunului ³⁾.

IV

Îndeplinirea misiunii de a predă aceste onoruri fu încredințată de Clemente al VIII-lea cămărașului său intim, contele Ludovic *Anguisciola* ⁴⁾, care și-a primit instrucțiunea în ultima săptămână a lunii Ianuarie 1596. Sosind însă vestea călătoriei lui Sigismund Báthory la Praga, Vaticanul amână din politeță plecarea solului său, până ce principele se va întoarce la reședința sa. Așa se întâmplă că Anguisciola porni numai la 6 Maiu din Roma ajungând tocmai într-o lună (la 7 Iunie) în Curtea din Alba-Iulia, spre a-și săvârși misiunea în sensul instrucțiunii sale frumoase și al îndrumărilor secretarului de Stat, Cinzio

¹⁾ Din relațiunea Raguzanului, plină de amănunte privitoare la Români, din 20 Aprilie 1596. (Anexat sub No. VI).

²⁾ Despre misiunea contelui Anguisciola face mențiune și Cavalerul Ciro Spontoni în opera sa, *Historia della Transilvania*, (Venezia, 1638), p. 14.

³⁾ Din scrisoarea de recomandatie a Papei; Veress, *Nunțiatură*, p. 409.

⁴⁾ Contele Anguisciola e numit în scrisoarea de recomandatie a Papei de mai sus «cubicularius secretus» pe când în scrisoarea cardinalului D'Ossat din 28 Februarie 1598 Papa îl numește «camerier d'honneur», *l. c.*, p. 107.

Aldobrandini, cum și ale nunțiului Visconti¹⁾. Conteles însă nu găsi aci pe principele, dus de o lună cu oastea sa împotriva Turcilor, unde plecă acum însuș nunțiul ca să-l vestească de onoarea ce-l așteptă din partea Papei²⁾. Dar norocul nu i-a fost credincios anul acesta lui Sigismund Báthory, lucru cu atât mai trist că primise oaste și munițiuni dela împăratul Rudolf, ajutor de bani în două rânduri dela Roma precum și dela regele Filip II adus de însuș părintele Carrillo din Spania și Veneția și că principele zelos făcea preparative serioase împotriva păgânilor.

Scopul campaniei anului acesta fiind asediul cetății Timișoarei, principele porni acolo la 1 Maiu o armată bună cu 12 tunuri de asediu și altele de «câmp» și ca Mihaiu-Vodă să nu fie surprins cumva de Turci, i s'a trimis în ajutor, pe lângă oastea sa ardeleană de 6000 oameni cu 60 tunuri, ca general căpitanul Gaspar Kornis cu Albert Király «care rupsese anul trecut avangarda lui Sinan pașa» precum știă și Monsignorul Visconti³⁾. Însărcinarea acestora eră acum să stea atenți, cu toate că Turcii puteau trece Dunărea și afară de Țara-Românească, așa de pildă în Moldova între Brăila și Marea Neagră, iar în Ungaria între Belgrad și «ruinele podului Traian» și afară de aceasta Mihaiu-Vodă mai eră amenințat și din partea cancelarului Zamoyski, despre care eră vorba că voiă să pună în locul lui pe un frate al lui Ieremie⁴⁾.

În ziua de 21 Maiu plecă și principele pe valea Mureșului cu rezerva de oaste strânsă în pripă în ajutorul cetății Lipova. Aci au ajuns în cinci zile și după ce, la vestea sosirii sale, Turcii au părăsit asediul, Sigismund Báthory a intrat triumfător în cetate odihnindu-se acolo câteva zile. La 5 Iunie ocupă castelul Felac și apoi sosind peste cinci zile sub Timișoara, în ziua de 12 Iunie, ținū o așa numită «dietă de tabără» în care hotărându-se asediul cetății, ardelenii respinseră Turcii cari au ieșit din cetate, omorînd 160 dintre ei, pe când ai noștri nu pierdură decât 20 de inși. Noaptea viitoare făcându-se șanțurile, asaltul general s'a încercat la 17 Iunie dimineața și cu toate că într'un

¹⁾ Acest lucru i-a fost prescris chiar și prin instrucțiunea sa avută; Veress, *Nunțiatură*, p. 175 și Hurmuzaki, *Documente* vol. III; 2 pp. 410—412.

²⁾ După un aviz german din Alba-Iulia (Weyssenburg) dela 10 Iunie 1596; Hurmuzaki, *Documente* vol. III/ 1 p. 268.

³⁾ Relațiunea lui din 2 Maiu 1596; Veress, *Nunțiatură* p. 203.

⁴⁾ Din 6 Iulie 1596; *ibid.*, pp. 227 și 230.

loc al zidurilor s'a înfipt steagul principelui, sosirea oastei tătare a zădărnicit continuarea asediului și venind și vestea de apropierea vizirului Giafer, Báthory fu nevoit a plecă îndărăt (în ziua Sfântului Ioan Botezătorul) mulțumindu-se cu luarea Lugojului și a Caransebeșului¹⁾.

V

În starea de depresiune a unei oști învinse, ajunse principele Báthory îndărăt la reședința sa din Alba-Iulia, unde contele Anguisciola îl așteptă cu nerăbdare. Acesta primit apoi în audiență, asigură pe principe că Sfântul Părinte îl iubește ca pe un fiu al său, care a sărbătorit știrea victoriei sale asupra lui Sinan pașa cu întreaga sa Curte, căci Turcii nu au suferit de două sute de ani atâta din partea creștinilor ca dela el în toamna trecută. Acest lucru să nu-l facă însă încrezut și trufaș, ci dimpotrivă victoria obținută să o datorească milosteniei lui Dumnezeu, «care e Rege al oștilor și dă biruință cui vrea, fiindu-i ușor să facă ca puținii să fugă dinaintea celor mulți și având putere să biruiască o mie și zece mii cu unul». Așa dar să nu se dea la o parte de pe drumul ales și să nu fie condus de vanități omenești, ci să fie stăruitor în slujba lui Dumnezeu, căci «Atotputernicul nu dă biruință aceluia care o așteaptă ci aceluia care o merită, pentru că el pătrunde sufletele domnitorilor și judecând drept îi ridică ori umilește într'o clipă, după cum ei merită». Să fie însă cu mare băgare de seamă, căci Turcii se pregătesc la răzbunare, dar acest lucru trebuie să-l facă și mai stăruitor în lupta contra păgânilor, ajutat fiind bucuros și de Sfântul Părinte, numai să-i dea prilej să-l poată cinsti cât mai des cu onorurile sale de acum²⁾. În ce privește relațiunea principelui cu Moldova, Papa ar fi de părere ca dânsul să nu jignească ambițiunea Leșilor de a-și putea susține supremația lor asupra acelei țări, ca nu cumva să-i schimbe în buna lor atitudine față de războiul întreprins împotriva Turcilor.

Principele Báthory a primit mișcat atențiunea distinsă a Sfântului Părinte și cu cinstea cuvenită pe trimisul său, pe care-l găzdui o lună întreagă în Curte³⁾, ocupat cu nouile sale pregătiri de războiu, la care

¹⁾ Singura descriere a campaniei ni s'a păstrat într'un «aviz» contemporan tipărit, Hurmuzaki, *Documente* vol. III/2 pp. 506—507.

²⁾ Ce a mai Papa comunicat prin trimisul său lui Sigismund Báthory în afacerea moldoveană — vezi în instrucțiunea contelui; Veress, *Nunțiatură*, pp. 173—174.

³⁾ Ciro Spontoni, *l. c.*, p. 14.

a fost îndemnat cu atâta evlavie ¹⁾ nădăjduind că în curând va putea recăştiga bunul său renume de soldat în campania sa viitoare pe care o proiectase în legătură cu arhiducele Maximilian, gelos pe succesele lui de anul trecut. Cu toate acestea rău sfârşit avu în toamnă şi bătălia dela Mezökövesd (în Ungaria de Sus) în care principele Báthory luă parte în persoană cu 12.000 soldaţi şi 50 tunuri. Aci talentul militar al principelui se manifestă admirabil în bătălia câştigată, dar ea fu totuşi zădărnicită şi pierdută din pricina zăbovirii arhiducelui Maximilian şi a nedisciplinei înspăimântătoare a simbriaşilor împărăteşti, cu care ei s'au năpustit asupra taberei Turcilor, de cari au fost apoi înconjuraţi. Principele eră însoţit şi de astădată de nunţiul Visconti. Oradea, Szerencs, Tokaj, Caşovia şi Miskolcz erau locurile lor de tabără, de unde nunţiul zelos îşi trimitea la Roma rapoartele sale pline de nădejde de biruinţă ²⁾; iar când se mântui tot, nunţiul, rămas singur, scăpă (la 2 Noemvrie) dinaintea Tătarilor cu frica în sân, trecând în grabă râul Bodrog ³⁾, pentru a ajunge îndărăt la Alba-Iulia, de unde scria nişte rapoarte secrete, pline de desnădejde colegului său dela Praga ⁴⁾.

Întors în reşedinţa sa nunţiară, Monsignorul Visconti fu peste puţin martor ocular unui frumos lucru, anume a vizitei lui Mihaiu-Vodă în Alba-Iulia, care intră în ziua de 30 Decemvrie, însoţit de o suită de 50 călări, întâmpinat fiind cu trăsura princiară de boierii ardeleni la un sfert de milă pe drumul mare în spre Orăştie. Conducându-l în cetate, Mihaiu a doua zi avu o audienţă de un ceas şi jumătate în faţa lui Sigismund Báthory, la care asistă şi nunţiul. Aci după salutările obişnuite Mihaiu-Vodă declară în senat public că a venit pentru a îndemna principele la continuarea campaniei anului trecut, propunând pentru sediul războiului Ţara-Românească, care e mai aproape de inima imperiului turcesc, de unde, în caz de izbândă, se pot face mari cuceriri, iar în caz de pierdere, creştinătatea ar suferi o pagubă mai mică decât altundevă. Sigismund Báthory primind propunerea, din partea sa a răspuns că va trata afacerea cu împăratul Rudolf pentru a cere ajutor dela dânsul.

¹⁾ Pe baza raportului lui Visconti din 5 Iulie 1596 şi a scrisorii principelui Báthory din 8 Iulie 1596; Veress, *Nunţiatură*, p. 226 şi 417. Alte date afară de cele cuprinse în aceste scrisori nu ne-au rămas despre misiunea lui Anguisciola, care sosit înapoi la Roma în ziua de 5 August 1596.

²⁾ Veress, *Nunţiatură*, p. 257 şi 264.

³⁾ Raportul lui Cosimo Concini; Veress, *Carrillo*, p. 535.

⁴⁾ Vezi scrisoarea lui Speciano din 2 Decemvrie 1596. (Anexată sub No. VII).

Mihaiu-Vodă rămas mulțumit de această făgăduială în ziua de anul nou luă parte cu principele la slujba bisericească de dimineață și după multe curtenii se țină și un prânz mare. În spre seară sosind și un ceauș trimis de Ibraim pașa, fu ascultat de către principe în fața lui Mihaiu-Vodă, care sfătuindu-se apoi mult cu Báthory în privința ținutei lor comune față de Turci, plecă la 6 Ianuarie 1597 dimineața îndărăt spre Târgoviște, schimbându-se reciproc ploconurile obișnuite ¹⁾ și anume din partea lui Mihaiu blănuri de samur pentru două costume, cu postavuri și damasturi scumpe, iar din partea lui Sigismund un serviciu de masă de argint, în valoare de 3.000 de taleri.

Cu tot nenorocul armelor sale, Curtea dela Praga arată însă multă bunăvoință față de Sigismund Báthory, înrudit de altfel cu împăratul Rudolf, pentru zelul său de lăudat și jertfa adusă, ceea ce i s'a manifestat și personal pe la mijlocul lunii Ianuarie 1597 când plecă — după concedierea lui Mihaiu-Vodă — din nou la împărat (însoțit iarăși de neobositul nunțiu) și Banul Mihalcea, pentru ca să primească insignele *tosonului de aur* sosit din Spania, fiind astfel investit și cu titlul unui «Principe al Imperiului» și să se sfătuiască în prezența solilor români și în privința tacticei de urmat împotriva Turcilor.

Solii români vizitară și pe generalul Aldobrandini, care trimise prin ei o «scrisoare de însuflețire» lui Mihaiu-Vodă, de la care el așteptă mult în împrejurările puțin favorabile de acolo, agravate și prin faptul că nici Nemții, nici Ardelenii numai voiau să lupte alături împreună ²⁾. Pe de altă parte Sigismund Báthory cerea mereu bani și totdeodată reprobă tare (atât cu vorba cât și în scris) acțiunea miniștrilor din Curte de a fi trimes bani lui Mihaiu-Vodă «care eră vasalul său» cum și Bulgarilor cu cari nu îngăduia să trateze alți afară de el; lucruri cari alterau mult spiritul ambelor părți interesate ³⁾ și jigneau tare pe curteni, mai cu seamă când principele le comunică și în scris afirmând că acest procedeu pare puțin onest nu numai senatorilor săi, dar și Consiliului său ⁴⁾. Cu toate acestea, principele Báthory petrecu aproape două

¹⁾ Dintr'un «aviz» german din Weissenburg; Iorga, *Acte și fragmente*, vol. I, pp. 153—154, și un altul dela Roma; Hurmuzaki, *Documente* vol. III/2 p. 513.

²⁾ Scrisoarea generalului Aldobrandini din Praga, 17 Martie 1597. (Anexat sub No. VIII).

³⁾ Nunțul Speciano din Praga, 15 Maiu 1597. (Anexat sub No. IX).

⁴⁾ Raportat de către ambasadorul venețian din Praga, 28 Maiu 1597; Hurmuzaki, *Documente* vol. III/2 p. 244.

luni întregi la Praga, iar când părăsiră Curtea (în ziua de 9 Martie) ca să meargă îndărăt în Ardeal, solul lui Mihaiu-Vodă rămase și mai departe acolo zorind ca să i se dea ori bani ori vreo oaste cuvenită ¹⁾).

La Praga se ivi însă o chestiune și mai importantă decât aceste gălcevuri și negoțieri puțin fondate și anume aceea a predării Ardealului, care s'a adus la ordinea zilei în mijlocul lunii Fevruarie, după ce principele Báthory, simțindu-se obosit și scârbit de domnie și de starea anormală față de soția sa, voia cu orice preț să renunțe la Ardeal în favoarea împăratului, care acum — personal — încă nu consimți la acest pas, cu toate că el eră menit să-i crească influența și demnitatea în Orientul Europei.

Tendința aceasta a Curții imperiale de a-și lăți influența în spre răsărit de hotarele regatului Ungariei eră firească și justificată și prin gelozia față de Polonia, care în urma uneltirilor cancelarului câștigă o înfrîurare mare asupra lui Ieremie-Vodă, tot așa cum câștigase și Sigismund Báthory asupra lui Mihaiu-Vodă. Acesta sta în legătură strânsă cu el și îl informa regulat de toate întâmplările ce-l puteau interesa. Așa de pildă la 6 Iulie 1596 îi trimise scrisoarea avută dela vizirul Ibrahim, prin care i se comunică că sultanul se mulțumește ca Țara-Românească să o stăpânească Mihaiu-Vodă cu fiii săi plătind tributul ce-l plătea odată Pătrașcu-Vodă, fiind gata a uita toate cele întâmplate în trecut, dacă îi va trimite «carte de jurământ» pe care o așteaptă și dela Báthory cu care dorește să stea asemenea în bună pace. De comun acord amândoi au hotărît să țină sultanul cu vorbe și făgădueli, cari însă nu împiedecară Poarta ca Tătarii să nu devasteze (în luna Decemvrie) Țara-Românească până la hotarul Moldovei timp de zece zile, ducând cu ei un mare număr de robi la întoarcere ²⁾).

Mihaiu-Vodă voind să informeze direct pe Sfântul Părinte despre situația țării sale, cu scrisori, în cari îl numia «Pontefice Mare al Bisericii Universale» trimise în iarna anului 1597 un sol special la Roma, însă acesta fiind prea bătrân se îmbolnăvi la Praga și nu putu merge mai departe ³⁾). Această bolnăvire pare însă să fi fost numai un pretext ca solul să poată sta cât mai mult în Curtea dela Praga, de unde Mihaiu a avut ajutor bănesc chiar din primăvara anului 1597, deoarece aflăm

¹⁾ Din raportul ambasadorului venețian Vendramin; Hurmuzaki, *Documente* vol. III/2 p. 236.

²⁾ Din raportul dela Roma, 28 Decemvrie 1596; Veress, *Numțiatuță*, p. 266.

³⁾ Relațiunea din Praga, 3 Martie 1597; *ibid.*, p. 283.

că și-a armat «un număr bun de soldați» cu ajutorul și solda împăratului Rudolf. Acest lucru important — până acum nerelevat — îl aflăm din raportul nunțiului Visconti dela Alba-Iulia din 30 Iunie 1597 în care mai găsim și următoarele două știri românești, că: 1) Mihaiu-Vodă aviză ieri pe principele Sigismund Báthory cum că Tătarii se află în tabără cam vreo 5—6 mii dincolo de Nistru la Tighina și că regele Poloniei a trimis un om al său la Mihaiu-Vodă cu multe daruri pentru a se întrepune pe lângă Báthory de a face o triplă alianță (sau confederație) împreună cu Moldova; și 2) că Aron-Vodă a murit în castelul dela Vinț, unde de câteva luni ședea și soția sa și că principele Báthory a dat ordin ca să fie înmormântat în biserica românească din Alba-Iulia cu toate ceremoniile ce se cuvineau Domnilor români ¹⁾. Acesta a fost sfârșitul sărmanului Aron, care a stat aci din ziua de 19 Maiu 1595 aproape doi ani și jumătate, murind în pribegie nu fără bănuială de a fi fost otrăvit.

Dela această dată încoace, ne lipsesc rapoartele nunțiului Visconti timp mai bine de trei luni, așa că numai la 12 Octomvrie aflăm ceva despre Tătarii dela hotarul Moldovei, de frica cărora Mihaiu-Vodă sta «în ordine» cu 20.000 de soldați ²⁾. Cu aceștia și cu grănicerii săi principele Báthory avu de gând să intre în Moldova, însă a fost reținut de către nunțiul, care eră de părere — pentru a evita vreun conflict cu Leșii — că-i va putea folosi alt undeva mai bine ³⁾.

Oastea lui Mihaiu-Vodă eră plătită de altfel de împăratul Rudolf, la care el peste o lună trimise un boier al său cu rugămintea să-i dea și mai departe solda ce li se cuvine pentru 24.000 soldați. Solul lui Mihaiu oprindu-se în Curtea dela Alba-Iulia, nunțiul îl recomandă călduros colegului său dela Praga împreună cu Mihaiu-Vodă, care merită să fie satisfăcut — scrie Visconti — deoarece e om brav și cu cap, care de va vrea, poate face mult în țara sa, în mijlocul vrăjmașilor ⁴⁾ mai cu seamă de ar trece în Bulgaria, precum făgăduise mai înainte, cum și mai târziu după Crăciun, zicând că așteaptă să înghețe Dunărea pentru a putea trece peste ea, de care lucru Visconti însă se temeă

¹⁾ Cu cuvintele lui Visconti; *ibid.*, p. 294.

²⁾ *Ibid.*, p. 296.

³⁾ Din relațiunea lui Visconti dela 28 Octomvrie 1597; *ibid.*, p. 428.

⁴⁾ Nunțiul Visconti dela Alba-Iulia, din 13 Noemvrie 1597: Egli è homo bravo, di cervello, et, se vole, può far assai nel sito dove è, tanto nel cor col nemico; *ibid.*, p. 297.

foarte mult ca nu cumva să fie surprins de Tătari ¹⁾. Întreprinderea nici nu s'a putut face într'adevăr în iarnă, precum Mihaiu-Vodă o plănuise; în primăvara anului 1598 își trimise însă doi boieri la dieta din Alba-Iulia pentru ca să trateze în numele lui convențiunea definitivă de unire cu principele Báthory, respectiv Ardealul ²⁾, care — precum știm — s'a încheiat pe urmă în reședința sa din Târgoviște.

VI

Planul campaniei împotriva Turcilor, pusă la cale cu atâta zel de către nunțiul Visconti, cu nădejdea în virtuțile militare ale lui Mihaiu-Vodă s'a limitat însă din lipsa de mijloace, respectiv neîndeplinirea făgăduielor Curții imperiale, la noua diversiune contra cetății Timișoarei, condusă în toamna anului 1597 «după seceriș» de însuș Sigismund Báthory, care nu a avut nici un rezultat; dimpotrivă, ardelenii făcând o movilă mare în fața cetății de pe care să o poată bombardă mai bine, după retragerea lor, Turcii o transformară într'un bastion tare ³⁾.

Acest lucru eră cu atât mai mult de plâns, cu cât nunțiul Visconti petrecu iarăș principele în această nouă campanie; nu numai, dar luă însuși parte la Consiliile de războiu cari se țineau în tabără.

Campania a fost pornită cu tactica foarte cuminte că pe când armatele imperiale țineau asediată cetatea Győr (din Ungaria) Báthory să slăbească forțele Turcilor în spate cu gândul de a asedia cetatea Gyula și apoi Timișoara. Spre acest scop porni 18.000 de oameni cu 22 de tunuri de câmpie și 8 de asediu, iar în ziua de 29 Septemvrie plecă și el însuș cu nunțiul ⁴⁾. Ajuns până la Lipova principele se pregăti la asaltul castelurilor Felac și Cenad ⁵⁾, iar pentru expugnarea cetății Timișoarei trimise partea mai mare a oastei sub căpitănia cancelarului Ștefan Iosica. El însuș nu-l putu însoți, deoarece primind știri rele din Moldova fû nevoit a se întoarce împreună cu Monsignorul

¹⁾ Visconti din 29 Decemvrie 1597; *ibid.*, p. 302.

²⁾ Din relațiunea lui Visconti dela 20 Martie 1598; *ibid.*, p. 312.

³⁾ Însemnarea cronicarului săcui contemporan Francisc Mikó în *Monumenta Hungariae Historica, Scriptores*, vol. VII, (Pest, 1863) pag. 141 și a lui Nagy Szabó Ferencz în *Erdélyi Történelmi Adalékok*, vol. I, (Kolozsvár, 1855) p. 50.

⁴⁾ După relațiunea ambasadorului venețian din Praga, 6 Octomvrie 1597; Hurmuzaki, *Documente* vol. III/2 p. 259.

⁵⁾ Nunțiul Speciano din Praga, 26 Octomvrie 1597. (Anexat sub No. X).

Visconti repede, cu hotărîrea să se retragă pe hotarul țării pentru a-l apăra împotriva năvalei Tătarilor și chemând acolo pe Mihaiu-Vodă să se sfătuiască cu el pentru a-l convinge să intre în Ungaria ori măcar să-i dea armata de 4.000 de oameni care o avea dela împăratul Rudolf (pentru a o trimite sub Timișoara, asediul căreia începuse la 9 Octomvrie ¹⁾). Sigismund Báthory însă nu a aflat pe Mihaiu-Vodă la hotarul țării precum îi trimise vorbă că-l va găsi acolo) scuzându-se că nu poate veni, pe de alta aflând că știrea despre năvala Tătarilor în spre Ardeal a fost născocită și împrăștiată de Ieremie-Vodă se hotărî a se întoarce iarăși în ajutorul asediului Timișoarei cu vreo 3.000 de Săcui adunați în pripă, după ce îi veni veste de ocuparea celor două casteluri menționate. Însă opintirea aceasta laudabilă nu făgăduia nici o izbândă, căci cu toate că primul asalt se făcuse încă la 16 Octomvrie, oștile neplătite au început a se risipi ²⁾ și cu toate că șanțul cetății a fost ocupat asediul a trebuit fi abandonat și din pricina gerului la 26 Noemvrie fără nici o ispravă bună ³⁾).

* * *

Chestiunea dominantă intrată în planul întâiu eră acum aceea a renunțării la tron a destrăbălatului principe. Această chestiune nu a fost aprobată de către Monsignorul Visconti, mai bine zis el confirmă acest lucru numai în principiu, ca un ceva inevitabil, credea însă că predarea de fapt a țării eră încă prematură, așa că părerea sa a fost primită cu prilejul vizitei lui Báthory în Praga — din 1597 — și de miniștrii împăratului Rudolf. A petrecut deci din nou pe principele bolnav și melancolic acasă la Alba-Iulia, veghind bine ca nu cumva să facă pace cu Turcii, lucrul mult dorit de către boierii țării, cari nu aveau nicio bizueală în succesul unui războiu deschis față cu Turcii, precum de altă parte, nici principele trădat și amăgit de curtenii imperiali, nu avea încredere în făgăduelile privitoare la subsidiile de războiu, obținute la Praga cu atâtea vorbe dulci. Ne putem așadar ușor închipui situația grea a nunțului papal, când trebuia să țină luni întregi cu promisiuni echilibrul dispozițiunii sufletești sdruncinate a principelui

¹⁾ Pe baza scrisorii nunțului Visconti din 12 Octomvrie 1597; Hurmuzaki, *Documente* vol. III/2 p. 263.

²⁾ Nunțul Speciano din Praga, 1 Noemvrie 1597. (Anexat sub No. XI).

³⁾ Rapoartele ambasadorului venețian dela Praga, din 3 Noemvrie și 22 Decemvrie 1597; Hurmuzaki, *Documente* vol. III/2 p. 265 și 268.

sătul de domnie și vieță. Sigismund Báthory și dealtfel era un om greu tratabil, căci mintea lui ageră e neconținut în activitate — scrie Visconti—și firea lui e așa de schimbătoare că de vrei să ai ceva dela el, nu poți primi pe cale dreaptă, ci numai pe căi sucite și cu multe meșteșugiri. Nu ne prinde deci mirarea dacă lupta și vegherea nesecată ce se cerea, a sleit puterile nunțiului, care adeseori trebuia să rămână în pat și că astfel așteptă cu nerăbdare ceasul care-l mântuia din poziția sa grea, pentru ca să se poată retrage în liniștita sa parohie a episcopatului din Cervia, de pe frumosul țărm al Mării Adriatice. Dar activitatea cinstită a lui Visconti era mult mai prețuită de către Sfântu Scaun, decât să fie revocat tocmai în aceste vremuri grele. Trebuia deci să mai rabde un alt an întreg văzând cu resemnare stăruința principelui devenit din ce în ce mai inconsecvent în treburile zilnice, de a-și părăsi țara, cum și personagiile suitei sale, pline de egoism, contrarii oricărei chestiuni nobile, dacă ele atingeau vanitatea și ambițiunea lor nemărginită. Așa de pildă pe la Crăciun nunțul Visconti reuși să convingă pe principele Báthory ca să nu schimbe starea de lucruri a țării și să nu dăuneze renumele dinastiei sale, din care s'a născut marele rege Ștefan Báthory, ci să adopteze de fiu pe micul Gabriel, băiat a vărului său, prințul Ștefan Báthory, pribegit încă din anul 1594 în Polonia, crescut de unchiul său, bogatul Ștefan Báthory de Ecsed și remițându-i principatul Ardealului cu drept de succesiune, astfel țara va fi liniștită, iar el s'ar împacă cu verii săi expatriați în urma măcelului dela Cluj de acum trei ani și principatul ar rămâne în familia sa proprie, din care se trăgea și regele Ștefan Báthory. Sfetnicii de frunte, unchiul principelui, Ștefan Bochkay și cancelarul țării Ștefan Iosica însă nu aproară acest proiect și favorizară pe celălalt, care aducea peste țară imperiul și jugul german cu toată povara acestui jug blestemat și urât de mulți dintre boierime.

Rar s'a văzut o politică mai oarbă ca aceea a acestor câțiva fruntași ai unei țări libere, liberale și naționale ca Ardealul. Însă tratativele în chestie erau conduse de luni întregi de părintele Carrillo în Curtea dela Praga, unde pe ziua de anul nou 1598 s'a efectuat convențiunea privitoare la renunțarea lui Báthory și duhovnicul spaniol putu plecă mulțumit în Ardeal, de unde nefericitul principe zorea mereu prin Visconti trimiterea comisarilor imperiali pentru predarea țării, cu toate că unii dintre miniștri imperiali erau contra acestui lucru, dorind mai vârtos continuarea războiului cu Turcii, mai cu seamă prin ajutorul

jui Mihaiu-Vodă ¹⁾). Sosiți în Alba-Iulia, pe la mijlocul lunii Martie, după dizolvarea dietei importante comisarii trecură în Curtea lui Mihaiu-Vodă din Târgoviște, dela care luară jurământul de supunere în biserica Sfântul Niculae «afară din oraș între vii» în ziua de 9 Iunie 1598, jurământ depus în mâinile propalatinului Niculae Istvánffy — istoricul ungur — și tovarășii săi.

Nunțul Visconti devenise în Ardeal mai numai un priveghetor tăcut și fără influență al acestor evenimente, căci el eră dela început contrar renunțării lui Sigismund Báthory, cu toate că vedeă că altfel bietul om nu putea scăpa din situațiunea sa penibilă. Nu voiă dar să fie de față renunțării solemne ce trebuia să se facă înaintea Ordinelor dietei generale convocate spre acest scop și, cerându-și dela principe în ziua de 28 Martie scrisorile de recomandatie, părăsi la 1 Aprilie 1598 Curtea și țara ²⁾, în care timp de trei ani de zile a văzut atâtea, dar a priceput așa de puține lucruri din cele petrecute înaintea ochilor săi. El însă cu toate acestea își săvârși misiunea în mod credincios, suferind chiar adeseori trupește și sufletește, iar dacă activitatea sa nu avu succesul dorit de a împăca pe Báthorești, ajunse cel puțin celălalt rezultat de seamă — la care nunțul Visconti eră chemat în primul rând — de a fi păstrat pe Sigismund Báthory neclintit în atitudinea sa, gata pentru lupta împotriva păgânilor, cum a și rămas credincios până la sfârșit. Activitatea nunțului a fost însă rodnică și pe terenul cultului, căci influenței lui se datorește faptul că principele restabili în primăvara anului 1597 episcopatul catolic din Ardeal, după ce el fusese suprimat de reformați timp de patruzeci de ani, purtându-se față de preoțimea catolică cu blândețe și bunătate, chiar și când față de abuzurile observate, s'ar fi cerut să fie sever. Tot el favoriză și Iezuiții reche-mați prin hotărîrea dietei din 1595, cari sub conducerea viceprovincialului Petru Maior susțineau la Cluj un liceu cu rangul de universitate, iar prin colegiile lor de acolo și din Alba-Iulia făceau mult bine pe terenul educațiunii; așa că școlile lor erau frecventate și de copiii pismașilor lor acatolici, la Cluj învățând carte latinească și Pătrașcu, fiul lui Mihaiu-Vodă, intrat acolo în vara anului 1599.

Ocupațiunile sale multiple, deseale indispozițiuni trupești și o nostalgie pricinuită de o absență involuntară de trei ani îndemnară pe nun-

¹⁾ Nunțul Speciano din Praga, 26 Ianuarie 1598. (Anexat sub No. XII).

²⁾ Conform scrisorii lui Carrillo din 5 Aprilie 1598 și a însemnării lui Szamosközy, *l. c.*, vol. II, p. 20.

țiul Visconti de a-și cere rechemarea, așteptând cu nerăbdare ca să se întoarcă în patrie. Dar, s'a grăbit oare numai pentru că și-a îndeplinit misiunea ori pentru că era gonit și de muștrările conștiinței ca să nu fie martor ocular al unei crime, în care — după însemnări contemporane — el era vinovat? Cine ar putea susține lucrul azi cu deplină siguranță? Cert e că cancelarul Iosica voia să se facă principe al Ardealului — independent de Nemți — după plecarea lui Sigismund Báthory, care ușuratec cum era, la un moment dat consimțise la acest plan al vanitosului om, care-l slujiă foarte bine, însărcinându-l chiar de a scrie arhiducelui Maximilian ca să nu se prea grăbească cu intrarea în țară — precum era stabilit dinainte — nici cu trimiterea comisarilor «căci despre ieșirea lui Sigismund și intrarea în țară a Nemților Sfatul țării nu a hotărât încă» iar Bochkay nu este protivnic ca Iosica să fie confirmat de Poartă în scaunul țării ¹⁾. Nunțiul Visconti ținând prieteșug bun cu Iosica din prima zi a cunoștinței lor, acesta îi împărtășe și acest lucru în taină arătându-i chiar și scrisoarea sa odioasă, dar cu toate acestea când la Turda se întâlnise cu comisarul împărătesc (în drum spre Alba-Iulia pentru luarea în primire a țării) l-a denunțat lor ²⁾, zicând că Iosica vrea să fie principe și astfel atrase pe mulți boieri în partea sa, pentru ca umilita țară să nu cază în mâna Nemților și să nu consimtă — în dieta convocată — la predarea ei împăratului, ceea ce s'a făcut fără știrea Ordinilor ³⁾.

Ajuns la Curte (în primele zile ale lunii Aprilie) principele Báthory declară comisarilor că scrisoarea lui Iosica fusese scrisă fără știrea și voia lui, așa că cancelarul a trebuit să fie arestat ⁴⁾ și fiind dus apoi în temnițele cetății Sătmar a fost decapitat — în 2 Septembrie 1598 — blestemând pentru pierirea sa și în ceasul morții pe nunțiul Visconti! ⁵⁾

După actele dosarului de instrucție, Iosica și-a meritat soarta fatală ⁶⁾, căci multe din acțiunile sale erau protivnice interesului de

¹⁾ Szamosközy, *l. c.*, vol. IV, p. 75.

²⁾ După Szamosközy, *l. c.*, vol. II, p. 20.

³⁾ Bethlen, *l. c.*, pp. 630—631.

⁴⁾ Cancelarul Iosica a fost arestat în ziua de 4 Aprilie 1598; după o cronică contemporană, edițiunea lui Kulcsár (Pest, 1805), p. 88.

⁵⁾ După Ciro Spontoni, *l. c.*, pp. 52 și 64.

⁶⁾ Cosimo Concini, ambasadorul Toscanei dela Praga scrie o lună după moartea lui Iosica (la 5 Octombrie 1598) ducelui Ferdinand I, următoarele: «Nella morte del Iosica, cancelliero di Transilvania, dicono che egli habbia deposto molte cose contra Monsignor Visconti; pur per ancora non s'è possuto vedere il processo, come cosa

Stat ¹⁾. Fiind interogat, el însuș ar fi mărturisit că la asediul cetății Timișoarei a primit bani dela Turci ²⁾, dar interesant e că actul de acuzare făcut cu câteva zile înainte de moartea sa, cuprinde multe învinuiri chiar și din partea lui Mihaiu-Vodă, care a avut dese relațiuni cu bietul cancelar ³⁾. Găsim și în rapoartele lui Visconti amănunte răslețe cari ne dovedesc că eră un om de o ambițiune nesfârșită, om care se pricepea bine de a-și folosi autoritatea și influența mare pentru realizarea intereselor sale proprii. Dar nu mai puțin adevărat e că nunțul papal scrie de el în mod antipatic și că antipatia — sau chiar ura — ce o avea față de el se nutreă din controlul neconținut al acțiunilor acestui om, Român iobag bănățean, care ajuns de copil în Curtea Báthoreștilor știu să se ridice (cu foarte puțintică carte) la demnitatea cea mai înaltă a țării.

VII

La plecarea lui Visconti din Ardeal, părintele Carrillo raportase la Roma că stările de lucruri sunt așa de complicate încât trimiterea unui nunțiu e mai mult decât necesară ⁴⁾. Sfântul Scaun însă eră de părere că deocamdată și-a împlinit misiunea părintească față de țara, cărma căreia a ajuns — în urma uniunii sub sceptrul Habsburgilor cu Ungaria — la țărături sigure, cu toate că timp îndelungat desaprobase proiectul ca Ardealul să devie sub ocârmuirea bolnavului împărat Rudolf și a sfetnicilor săi egoiști. Se știe îndeajuns că această schimbare de guvern nu a adus nici un bine pentru țara umilită și exploatată din partea străinilor, deoarece nu s'a împlinit nimica din acele speranțe pe

di tanta qualità, nè io per fermo lo posso dire a V-ra Altezza». Peste două săptămâni scrie apoi (la 19 Octomvrie 1598) astfel: «Fu vero che nel processo Iosica, cancelliero di Transilvania, lavasse il capo a M-r Visconti, et l'ho inteso da chi ha havuto il processo in mano; et se bene non so i particolari, da un certo ragionamento fattomi mi par che possono essere intorno a poco buoni offitii et consigli fatti et dati da quel Prelato a questo soggetto, il quale diceva in questo particolare di morire a torto, se bene per altri delitti confessava di meritar la morte». (Archivio di Stato, Firenze, *Medici*, fasc. 4355).

¹⁾ Spontoni, *l. c.*, p. 64.

²⁾ Dintr'o relațiune din Praga, 20 Aprilie 1598; Hurmuzaki, *Documente*, vol. III/1, p. 279.

³⁾ Vezi exemplarul german al actului de acuză din 31 August 1598; Hurmuzaki, *Documente*, vol. XII, p. 382—385.

⁴⁾ Veress, *Carrillo*, p. 279.

baza cărora un om înțelept și drept de seama lui Bochkay a crezut a pune temelia țării, pe stâlpii de piatră susținuți de puterea marelui Imperiu Roman, reprezentat de puternica dinastie a Habsburgilor. În această privință se înșelă și Bochkay foarte curând, cum s'a înșelat și generația întreagă a bunicului său — dela 1551 — văzând că protecțiunea imperiului față de primejdiile existente în Ardeal eră fără nici o însemnătate, ba chiar iluzorie!

Oamenii cu inimă și iubire de patrie credeau că îmbunătățirea lucrurilor se poate ajunge prin readucerea dinastiei naționale a Báthoreștilor, mai întâi în persoana lui Sigismund Báthory, care a părăsit ducatul de Oppeln și Ratibor, unde a fost aproape internat de către curtenii împărătești și apoi după învoeala tainică ce a avut-o cu el, în aceea a cardinalului Andrei Báthory, în primăvara anului 1599. Acesta însă nu avu noroc, cu toată bunavoința și blândețea sa și toate legăturile fericite ce le aveă cu Polonia și Sfântul Scaun, așa că nu trecură nici doi ani și țara ajunse la sapa de lemn.

În ajutorul țării și al principelui-cardinal, Clemente al VIII-lea trimise în Ardeal pe nunțiul Germanico *Malaspina*, cunoscut încă din Polonia din timpul pribegiei sale de însuș Cardinalul Báthory. Nunțiatura sa cuprinde însă evenimente așa de variate ale anului 1599 — an cardinal în istoria Ardealului și a lui Mihaiu-Vodă — încât expunerea ei trebuie să o rezervăm unui studiu special¹⁾, limitându-ne aci la fixarea faptului istoric că înființarea *Nunțiaturii transilvane* de către Papa Clemente al VIII-lea a avut rezultate binefăcătoare pentru Ardealul abia cunoscut până atunci în lume, însă prețuit ca «un antemural al Ungariei transdanubiale contra puterii Turcilor»²⁾ și astfel eră păcat că din motive curat bisericesti-demnitare această nunțiatură importantă nu a putut dură mai mult de opt ani de zile.

¹⁾ Vezi memoriul meu următor cu titlul: *Nunțiul Malaspina și Principatele Române*.

²⁾ Din raportul final despre misiunea lui Amalteo; Veress, *Nunțiatură*, p. 389.

ANEXE DOCUMENTARE

(1594 — 1598)

I

Roma, 2 Aprilie 1594.

Secretarul Minuccio Minucci nunțiului Speciano.

Le cose di Transilvania hanno ritardato Don Alessandro più che non credevamo, pure speramo che sarà ancor a tempo d'instigar li Cosacchi con gl'argomenti che porta proportionati alla capacità di quella gente, la quale se sarà in arme con qualche buona intelligenza de vicini, potrà raffrenare la furia de Tartari, che tuttavia si scrive, se ben con molte varietà, che sia per inondare l'Ungheria, anzi sappiamo certo che già ha chiesto il passo al Transilvano, e chiesto'l pò anco al palatino di Sendomiria dal Valacho, se ben questo dava fama di 100/m, et all'altro non si scriva più di 40/m; ma ponno esser anco giuste cause d'aggrandire e diminuire il numero. Li Precopensi e quelli id Bialogrod malamente ponno esser impediti dal Moscovita, eccetto se si risolvesse così lungo cammino d'assaltare le case e le tane loro, il che li necessiterebbe a non partire a dar subito volta; ma in ogni caso savio consiglio sarà di preparare a reprimere il torrente in Ungheria, se pure descenderà et accorderse tosto con chi può aiutare questo impedimento.

A noi qui, pare quasi impossibile che'l Transilvano habbia mandato ambasciatore al Palatino, se non fusse stata qualche necessità di corrispondere ad offitio passato prima seco, di che potrà dare più chiaro conto il P. Carrillo

Quei tentativi che furono proposti di qua da farsi con alcuni capi di Turchi, a noi parevano tanto più riuscibili, quanto meno credemo che in alcuno di quei rinnegati possa rimaner impressa ferma fede della setta maumettana; ma che più tosto la seguitino o per necessità, o per ambitione, o per licenza maggiore di vita, o pure per non voler pensare ad altro, e però habbiamo gl'esempi d'huomini grandissimi in quell' imperio, che professando il Maumettesimo adoravano Christo in segreto; ma rarissimi esempi si troveranno d'huomini pubblicamente Christiani, che da Turchi sieno stati adoperati in carichi grandi; e molto meno doveressimo fidarci mai di gente così aliena dalla vera fede di Christo.

Il vaivoda di Moldavia che sta in Bolzano ¹⁾, non nega d'aiutarsi per via di Constantinopoli, a fine d'esser rimesso nello stato, anzi per questo pretende

¹⁾ Este Petru Șchiopul. Cfr. avizul despre el din Octomvrie 1593 în Hurmuzaki, *Documente* vol. III/2 pag. 33.

d'uscire, dove è di presente ritenuto, professando di poter fare poi molti servitii a' Christiani; ma perchè in simile materia non potemo noi camminare con la sicurezza che conviene, laszieremo ch'ella costì si disamini in quel modo che parerà più giovevole a' presenti tempi; etc.

(Copie of. Arch. Vat. Roma. Borghese I, 771 pag. 69—71)

II

Praha, 4 Aprilie 1594.

Nunțiul Speciano cardinalului Cinzio Aldobrandini.

Mando qui allegate a V. S. Ill-ma un piego di lettere di Don Alessandro et due cifre sue, dei 28 di Febbraio et 6 di Marzo, quali mi scrive ch'io invii a V. S. Ill-ma, a cui egli dà conto longamente d'altre cose che scrive a me, secondo che m'avisa, et però non occorrerà ch'io sia longo a narrare a V. S. Ill-ma le cose di là; solo dirò che sin'hora non m'è parso bene di far motto qui delle cose ch'esso scrive in dette cifre, vedendo in esse tanta varietà in così breve tempo, et parendomi che non si possa far resolutione sicura per adesso; ma che, se le cose pigliaranno via certa, secondo quella si potrà camminare più sodamente, che non si potria fare adesso, specialmente non essendo egli ancora stato nè in Moldavia, nè meno in Valachia, ove pare che necessariamente troverà cose nuove et impensate, et variationi. Nè so come qui si possa fare adesso resolutione di mandar là Massimiliano, nè altri per capitano generale, specialmente non ci essendo certezza alcuna che essi lo dimandino, nè se lo ricevessero quando ci fusse mandato; et poi non so come piacerea a N. S-re et a V. S. Ill-ma arrischiare di turbare le cose di Polonia con tal capitano, et però mi son risoluto per adesso di tenere ben animati questi Signori a congiungersi con tutti et mostrargli il bene che gliene può venire, et tener vive più che posso, et le pratiche così in genere, et le speranze; et tranto forse intenderò la mente di N. Signore et qualche cosa d'avantaggio, che mi darà più largo campo d'andar' avanti con più sicurezza che non si può far adesso. Et col detto Don Alessandro mi governarò col medesimo modo, dandogli conto delle speranze che si ponno havere delle cose di qua, et quanto prontamente sarà ogn' uno abbracciato che vorrà aiutar l'impresa contra il comun' inimico. Et poi mi pare che convenga anco prima aspettare quello che risponderà il Transilvano in quello che si tratta seco di dichiararsi adesso, perchè non mi piacque mai ch'egli havesse pensiero di andar trattenuto a scuoprirsi, etiam fatta che fosse la congiuntione, perchè mi pareva che adesso fosse il tempo proportionatissimo di fare delle facende et che tale fosse ancora la volontà di N. Signore et di V. S. Ill-ma, dichiarata in più lettere, quando si dava fretta per tirare a perfettione il negotio della congiuntione; et perchè potria essere che la cifra di Don Alessandro, che

si mandò a V. S. Ill-ma dui ordinarii sono, non fosse capitata bene per qualche disgratia, che potria essere occorsa adesso, se bene non è mai occorsa per l'adietro; etc.

(Arch. Vat. Roma. Borghese III, III ab. pag. 318).

III

Roma, 8 Aprilie 1595.

Secretarul Minucci nunțului Speciano.

Intendessimo con gran piacere molti di sono la felice conclusione del matrimonio del prencipe di Transilvania ¹⁾; così piacerà a Dio che gli altri affari di Sua Altezza passino sempre prosperamente. Le cose si scrivono di là con tanta varietà che siamo sforzati a dubitare, massime che alcune mancano di verisimilitudine, come forse poco fondata è la speranza di Sua Altezza di poter regolare a voglia sua li principi della Valachia et della Moldavia, ove è quasi impossibile che seguiti la mutatione scritta senza maggior rivolta, et senza facilitare maggiormente al Turco la soggettione di quelle provincie. Il Prencipe è giovane, e noi tememo che sia senso di consigli poco sodi, se ben questi tempi si ricercariano sodissimi et profondissimi; ma è da sperare che Dio benedetto aiuterà la sua buona intentione et il desiderio che egli mostra del suo santo servitio; ma è anco da considerare quel che credo haver anco altre volte scritto a V. Signoria, che Aron principe di Moldavia offerisce a' Polacchi di mettere se stesso et le cose sue sotto la protectione loro, a che monstravano d'inclinare anco per recuperare antiche ragioni di quel regno sopra quella provincia, che da lui dependeva, et sin'a di nostri il Vaivoda riconosceva la superiorità da quel regno, onde questi disegni sariano tanti contrarii alle pretensioni del Transilvano che se ne potria sperare disturbo notabile et impedimento grandissimo a quei beni, che se procurano per la Christianità; etc.

Non so perchè il Gran Cancelliere di Polonia potesse havere a male di vedere la successione di Transilvania stabilita per heredità nel Prencipe, suo cugnato, et ne'poster, più tosto che lasciarla nel modo che stava prima ad electione de' popoli, c'haveriano facilmente potuto levarla dalla famiglia de' Bathori; credo bene che cotale dispositione haverà potuto dispiacere molto al Signor Cardinale et al Signor Stefano suo fratello; ma bisogna, come V. Signoria ben dice, che s'acquietino et sarà utile loro l'haverle levate quelle speranze.

Monsignor di Cervia era in Vienna il Sabato Santo, et a quest'ora pensamo che habbia passato Praga et anco Cracovia. Non vedemo l'ora d'udirlo gionto in Transilvania, per poter fare più fondamento negli ayvisi che verranno da quella parte.

(Copie of. Arch. Vat. Roma. Borghese I, 771 pag. 348—9)

¹⁾ Această căsătorie (cu principesa Maria Cristina) s'a făcut deocamdată prin procură la părinții miresei în Graz prin solii principelui Sigismund Báthory.

IV

Praha, 25 Iulie 1595.

Curtio Pichena marelui duce al Toscani Ferdinand I.

Sarà allegata la copia di una lettera che scrive al principe di Transilvania il capo del suo esercito, nella quale si dà minuto ragguaglio della presa et sacco di Nicopoli. Oltre a questo il nuntio Visconti scrive di Albagiulia alli 2 del presente, che le genti del principe, allettate dalla preda, vi erano andate di nuovo et havevano uccisi molti Turchi che vi erano tornati, et fatti nuovi incendii et bottini. Ripassato poi il Danubio, havevano preso una fortezza chiamata Turogni¹⁾, rincontro alla detta città di Nicopoli, havendola tutta rovinata, fuori che una torre, dove si erano salvati alcuni pochi Turchi, non la havendo possuta battere per mancamento di munitione. Nel medesimo tempo un'altra truppa di soldati, passato pure il Danubio, havevano rotto alcune compagnie di Turchi, uccisone molti et preso loro uno stendardo, il quale quel giorno istesso delli 2 era stato presentato al Principe. Scrivono ancora come il Principe, il nuntio et tutta la Corte si preparavano per uscir fra pochi giorni all'incontro della sposa. Di Ferrat bascià non c'è altro avviso, se non che egli si trovava in Adrianopoli nella Tracia, attendendo a mettere il suo esercito insieme; et qui si ha opinione che egli possa condurre o mandare verso Ungheria intorno a 50 mila soldati solamente.²⁾

(Arch. Mediceo. Firenze. Filza 4352)

V

Praha, 2 Aprilie 1596.

Generalul Aldobrandini cardinalului Cinzio Aldobrandini.

Vorrei all'incontro poter dir qualche cosa di buono, ma non ce la tengo; et quanto alle speranze del Transilvano harà V. S. Ill-ma possuto comprender dalle relationi ch'io li diedi di Vienna, et da quello che di più gli haverà scritto Monsignor Visconti et referto il P. Carrillo, se harà voluto dire come l'intende, e quello che se ne possi credere.

La resolutione di N. Signore di aiutarlo et sostenerlo, non solo è ottima, ma necessarissima; et io subito che da Vienna hebbi l'avviso da V. S. Ill-ma che Sua S-tà l'havrebbe sovvenuto con danari, ne detti parte a Monsignore Visconti, se ben credo che anco lei gliene haverà scritto più fondatamente, et almeno di poi quando ha scritto a me l'intera resolutione de darli trenta

¹⁾ Este numele maghiarizat (Torony) al oraşului Turnu-Măgurele.

²⁾ Cfr. raportul ambadorului veneţian (din aceeaşi zi cu acesta) în Hurmuzaki, *Documente* vol. IV/ 2 p. 124.

mila fiorini il mese, et io lo scriverò con la prima comodità, che qui sono molto rare l'occasioni buone di scrivere in quelle parti, et circa l'andarvi io in persona, ne sto molto perplesso per una infinità de considerationi, di non poca importantia.

Il discorso di V. S. Rev-ma, che sia molto buono il partito offerto da quel Principe di mettersi con uno essercito in Valachia, per tenere alli Turchi il passo del Danubio, o entrare in casa loro, se per altra strada passassero avanti, sarebbe il migliore del mondo, et io volentieri accettarei il consiglio d'essere a parte di tale impresa; ma questi pensieri fondati sopra l'ardore et valore di quel giovine, sono a mio giuditio con poca ragione, vedendo chiaramente ch'egli spera et dispera per ogni poco di cosa, et che le passate sono state meramente per gratia di Dio et non punto per suo buon governo, et di questo V. S. Ill-ma ne haverà havute et ne potrà havere infinite testimonianze. Li mali consiglieri che lo reggono mi danno fastidio, ma sopra tutto la debolezza delle forze et il dubbio che li saprà di havere emoli in casa et altri nemici, che lo terranno distratto dall'intento principale.

Io vorrei sopra questi particolari poter discorrere con V. S. Ill-ma a bocca, perchè il rappresentarli per lettere sarebbe cosa troppo tediosa; tuttavia dirò alcuni pochi capi, come dire, se non si conclude la lega con li Polacchi, et che il Transilvano habbi a stare geloso dalla parte di Moldavia et dal Cancelliere, et suoi adherenti et de Tartari, con che cuore potrà andare et stare in Valachia? Ma posto che a questi si provveda, che forze saranno le sue per far l'effetto che si desidera? Prima si calcula 10/m cavalli et 4/m fanti, tra le contributioni de suoi popoli, et quel che potrà assoldare lui con li denari che li accorda l'Imperatore, il quale gli ha promessi altri 3/m cavalli, 3/m fanti et Sua S-tà gli vuol dare 30/m fiorini il mese per assoldare sei mila cavalli; che veramente non sarà essercito contennibile per porsi ad un passo, ma che farà la spesa, la quale bisogna che sia importantissima di munitione, di condurre artiglieria, et tanti altri ordigni, che bisognano a uno essercito, et tante spese straordinarie et impensate? Chi condurrà la vettovaglia a questo essercito, che tutti s'accordano a dire che bisogna portarlo di Transilvania, da lontanissime provincie et per luoghi disastrosi, con infinito numero di carri; bisogna anco raccomandare il numero della gente et sapere che li soldati, che contribuiscono quelli popoli, non stanno nè a segno, nè a obbedienza, ma in otto giorni tutti se ne tornano alle case. Quelli dell'Imperatore se ragguagliarono la promessa dell'anno passato, che fu di 2/m raitri, et ne andorno 700 o 800 in fine d'Ottobre; si può calcolare quanti riusciranno quelli 30/m fiorini di N. Signore, non ascenderanno nè anco a 4/m cavalli, quando bene non si pigliasse altra natione che Ungari et Transilvani, oltre che in Transilvania, per quanto ritraggo, sarà difficile il fare più gente di quella che occuperà l'istesso Principe, et in Ungheria sarà impossibile, oltre che hanno stabilito alla Dieta, che non si dà minore paga di cinque talleri il mese, et se altri assoldasse non se haveriano per sei; et questi calculi con la penna non li fanno mai tanto scarsi, che non rieschino peggio, nè occorre che pensiamo ad altre nationi, perchè de Valloni, oltre che sarà cosa lunghissima, non s'haveria con 70/m fiorini più di 1600 cavalli, et di Alemanni il medesimo, et

bisognerà pensare a imprestanze et ad altri sborsi. Il condurre gente di costà, o sia per havere intorno alla mia persona, o altri disegni, non vedo io che per Valachia sia da cimentare, perchè dal dì che spedissero di costà, ad arrivare in Transilvania ci vogliono tre grossi mesi, et un altro mese ad andare in Valachia, et arrivare poi malcondotti et rovinati, con malissimi trattamenti, se ne potrà sperare altro peggio esito di quello dell'anno passato.

Pare, Ill-mo Signore, ch'io ponga molti finimondi et pure mi resteria da ponere mille altre difficoltà, che V. S. Ill-ma potrà andare alla giornata scoprendo; et in somma circa la mia persona non vedo io che l'andare in Transilvania per havere a valermi di gente di quelli paesi, possa riuscire cosa alcuna nè per utile publico, nè mio particolare; tuttavia io sarò pronto a obbedire a N. Signore se dopo haver intese queste cose, et altre, che le possono sovvenire, gli parrà ch'io debba andarvi in ogni modo.

(Arch. Vat. Roma. Particolari vol. 4 No. 64)

VI

[Bulgaria, 20 Aprilie 1596]

[Paulo Giorgi Raguseo nunțiului Visconti in Ardeal].

Havendo havuto occasione di saper la causa perchè Sinan Bassà finì la passata tanto precipitosamente di Valachia nella Bulgaria, ho giudicato scriverla a V. S. Ill-ma. Donque ha da saper V. S. Ill-ma che Sinan Bassà passò nella Valachia con 130 mila huomeni, tra li quali erano 5 mila Gianizeri, 3 mila Giamoglani, 12 mila Asiatici ben a cavallo, armati di scudo di ferro e gidda d'arco e friccie, 50 mila Spahi e Spahoglani, et 60 mila di Dobrucia Detiornam Gierihono, et d'altre provincie; il quale Bassà la prima fattione che finì con li Ungari in Calugieranni, quale in che modo sia andata V. S. Ill-ma sa benissimo. Et come li nostri perchè non li fu mandato in soccorso nova gente furon sforzati di ritirarsi sotto li monti, il che dette occasione et animo alli nemici di seguir oltre et di arrivar col esercito sino Targoviste ruinando tutto il paese; et aspettando alli nostri a fine d'affrontarsi con loro; nel che il Bassà era risoluto, nella quale opinione sendo stato molti giorni, nè vedendo alli nostri comparire, lassò che bona parte del esercito depredasse la Valachia, che havendolo fatto li predatori si messero in cammino, senza volontà del Bassà, di passare di là dal Danubio con la preda. Che perchè ciò non facessero mandò duo Bassà perchè l'impedissero il passo, il che costoro havendo visto non poter mettere ad effetto il pensiero loro si raccolsero molte migliaia assieme et in diversi squadroni passorno, senza che domandassero licenza; e fu in modo la passata loro in numero grande, che con il Bassà non rimase altro che 60 mila persone, de quali 35 mila erano benissimo a cavallo. Et quando per sua spie non havesse havuto relatione che Sua Altezza veniva

per trovarlo con 200 mila persone, tra li quali gli dissero esser 12 Taliani, senza dubbio aspettava al Ser-mo principe, e ciò tanto più volentieri lo faceva, quando che havesse voluto prestare fede a duo Ungari che da li suoi huomini furno presi; i quali dicendoli che con Sua Altezza non era maggior numero che di 50 mila huomeni, tra quali erano 15 mila cavalli ben armati, 25 mila archibusieri, de quali 12 erano bonissimi et il resto pichieri, tra quel numero di huomeni non erano più che 400 Italiani, senza dubbio haverebbe aspettato il Ser-mo principe, ma credendo egli che li riferissero il falso a fine d'ingannarlo, ci fece in publico tagliar le teste. Ma havendosi certificato della verità dopo molti giorni che hebbe passato il Danubio, dicono che più volte si è pentito di non haver aspettato Sua Altezza et con essa fatto il fatto d'arme; nel quale sperava restare vittorioso; et che quando fusse seguito in contrario confidava potersi salvare con poca perdita de soi. Sì che la ingiuria che ha ricevuto ha riservito per farne la vendetta a questa estate.

Io so per mezzo di un amico, et egli per mezzo della spia che è stata qui mandata da Sinan Bassà, il quale è stato Albanese, che l'imperatore Turchescho et Sinan Bassà donariano grandissima somma di denari, o il ducato di Nihnia, quando che qualcheduno si trovasse che potesse far pace tra lui e Cristiani con patto che non apparisca ciò da loro provenire, ma che quel tale d'essa ne fusse autore; e però molte volte Sinan ha pianto la morte del Brutti ¹⁾.

Questo medesimo riferisce che havendo l'imperatore Turchescho risoluto di volere andare in persona a questa guerra, che la madre sua li fu d'intorno con le preghiere e con la schomunica, divinandoli che partito che sarebbe venivano li Cristiani per mare et occuperanno molti lochi del suo imperio.

Dopo pochi giorni li Bassà fecero al imperatore loro una supplica che s'egli non andava in persona alla guerra, che li Gianizeri, Spahoglani e molti alti erano risoluti di non andare, la quale egli havendo udito terminò di volere andare, e ciò con sodisfazione della madre, alla quale mostrò che così era sforzato di fare per conservatione del suo imperio.

Molti de principali Turchi di Constantinopoli di lettere, di nobiltà e ricchezze e di molti altri lochi, per paura passavano con le fameglie e facoltà loro nell' Asia, ciò segue per paura che hanno de Cristiani; et che havendo ciò venuto a notitia all'imperatore ha ordenato che nessuno per l'occasione passi con le facoltà e fameglia.

L'artegleria di Toschana, qual era in grandissimo numero, è stata mandata parte nelle fortezze di Grecia e parte nel Elesponte, e messa nelli doi castelli d'Elesponte; ne li quali li Turchi, che habitano quivi nelle ville vicine, hanno messo tutte le facoltà loro, con animo di salvarsi anco essi quando che li Cristiani venissero a danneggiar li lochi loro.

Mentre l'armata cristiana l'estate passata andava per mare, non fu libera la navigazione di Grecia sino Constantinopoli, sì che fu scarso il viver in quella città, ma fatto che hebbe la preda di Patras, con l'occasione de qual si partì, concessi di novo la navigazione libera per traghettar li grani, il che causò che in Constantinopoli si trovasse del grano, benchè raro; però è bene che le

¹⁾ Bartolomeu Brutti, care a umblat și în Moldova.

galere cristiane escano in compagnia perchè per causa di esse nascerà carestia in Constantinopoli.

Nella Dobruca vendesse il chilo di grano ad a[speri] 140, orzo 120, avena 100, e quanto più oltre andiamo con la stagion tanto più caro sarà, et assai più, se Mihailo Vaivoda non lassava per l'avenire estrarre grano dalla Valachia alli Turchi come sin qui ha fatto; sopra che è bene avvertire.

Li Turchi di Dobruca hanno fatto ritirarsi a Mihne Vaivoda e suo figliuolo a fine di non provocarsi di novo la guerra con Ungari, però mi pare che sarebbe bene che Mihailo Vaivoda non molestasse il paese loro, ma solamente si guardasse di qualche fraude de nemici.

Sono 15 giorni che arrivò qui uno ciaus de Constantinopoli per andare in Polonia, qual è ritenuto in Cameniza, porta seco il chataxumaia cioè lettera scritta di mano del suo Signore, nel qual intendo che contiene che egli sempre è stato amico della corona di Polonia et che perpetuamente sarà; la quale prega che in occasione di questa guerra voglia star neutrale, et si offerisce di porger aiuto contro a coloro che la vorranno molestare. Anco li ricerca che li concedano il passo per Moldavia alli Tartari. Intanto non concedendoli hanno provisto 13 barchoni di capacità di 100 cavalli per traghettarli nella Dobruca, de quali non potrà passare più di 30 mila poichè l'anno passato non ne fu più che 35 mila. Di tutti questi particolari ho voluto far partecipe V. S. Ill-ma acciochè sappia come le cose delli nemici passano et in che grado si trovino; et perchè col suo prudentissimo giuditio possa dare quel consiglio che sarà più salutare per la repubblica cristiana.

Il pensiero di Sinan Bassà è che se li Poloni li concedessero il passo per la Moldavia per li Tartari, di farli calare in Valachia, dove ancho egli con grosso esercito passerebbe a fine di occupar quella provintia, et di travagliare la Transilvania; e caso che non, egli in persona passerà verso Temisvaro con potente esercito.

Ho inteso et dicono che l'è verissimo che l'inverno passato li Albanesi in Albania s'erano sollevati et hanno fatto gran danno alli Turchi; la qual sollevatione il Turcho ha sopito minaciandoli che se non si acquietano che con Cristiani farà la pace nel modo che potrà, a fine di precipitarli in modo che il paese loro resti senza pur un anima. Però, Monsignor Ill-mo, con prima occasione di sua lettera sopra ciò potrà scriver a N. S-re perchè tanto più presto Sua B-ne solliciti uscir fuori l'armata, la quale in beneficio della cristianità farà molti buoni effetti.

Hoggi, che siamo alli 20 di Aprile, venne la nova come Sinan Bassà è morto in questo modo che trovandosi alquanto indisposto e pigliando medicina, la moglie di Perhat Bassà, della morte del quale fu causa detto Sinan, operò con il medico che l'avenenasse, come fece, che risaputassi la cosa fu preso la donna e confessò esserne lei autrice della sua morte, sì che assieme col medico fu buttata nel mare. Altri dicono che havendo inteso la morte del suo figliolo, seguita in Ungaria, non quel giorno, ma il seguente morì. Sia come si voglia è vero che sono morti ambi doi che non è se non servitio della cristianità.

Il Turcho il patriarca di Constantinopoli fa uscire fuor della città et habitarlo in una fortezza, come anco fa che li principali Greci di Constantinopoli

habitino fuor della città, et in quelle ville vicine, tutto questo per tema di sollevatione che sia a Constantinopoli 16 mila a Giamoglani.

Intendemo anco che alli Bulgari e Serviani mena seco alla guerra (questi dovevano servire per guastatori) per la medesima cagione et gli promette per l'avenire di non pigliare li figli loro per farli Ianizeri, et se questa humanità usa verso di loro il Signore loro, quanto maggiormente Sua Altezza doveva ordinare che li soi capitani facessero assai più, e che per avidità loro non amazzassero li miseri cristiani e spogliassero delle facoltà loro, come hanno fatto, e anco condur'nella schiavitù. Monsignore Ill-mo, col'humanità si dominano li animali indomiti più che gl'huomeni.

Dicono che d'Asia saranno 20 mila huomeni bene a cavallo con schudi di ferro, con la canna o lancia di canna d'India; oltre l'altre persone. Che tra 12 persone sia uno padiglione e 2 cammelle e 2 servitori a fine di non menar gente disutile.

Dopo la morte di Sinan in suo loco è stato fatto Bassà Grande e general supremo Kasan Bassà, figliolo di Mehemet Bassà, Zigala anco serà generale e potria essere verso Temisvaro, però Monsignor Ill-mo, avanti che venga il nemico persuadete Sua Altezza che manda o vada a espugnare e consegnare quella fortezza; che col 'acquisto d'essa che il Signore gli lo presti darà terrore a nemici, l'animo a quelli; che con l'animo stanno dubbii, e non siano pigri nelle risoluzioni, hor è occasione et tempo, però sapetelo pigliare.

La terza cagione della morte di Sinan dicono essere stato lui medesimo, perchè Kahil Bassà havendolo chiamato per nemico della legge loro e traditore, per duo ragioni: l'una è che lui fu cagione della morte di Perhat Bassà, al quale lodò per le prodezze che in 13 anni da lui fatto in Persia et confermò che con la medesima felicità haverebbe conseguito la Valachia; l'altra perchè la Valachia ha ruinato con sua terribilità havendo poi con tanto vituperio fuggito, la qual sua fuga gli disse ha portato paura nell'animo di tutti gl' huomeni, per il che dicono essersi avvelenato. Questo ho inteso da uno Turcho e mi pare più credibile di tutte le altre.

Il Turcho sarà per li 15 del presente mese in Andrenopoli, dove per tutto quel mese si fermerà ivi per finir la quaresima loro, però non potrà partire egli prima che verso li 5 Giugno; è ben vero che tuttavia le genti sue camminano verso l'Ungaria, la quale haverà non forte difficoltà per mancamento dell'orzi et grani, e porta comodità d'erbe, non sendo ancor cresciute abbastanza.

L'esercito del Gran Turco andò verso l'Ungaria assieme con lor imperatore in numero di 300 mila, tutto quasi genti nova, tra le quali 120 mila tengono per boni, il numero de quali mettono 20 mila a cavallo d'Asia armati di scudo di ferro e gidda, et altri 30 mila Gianizeri, de quali 7 mila sono soldati veechi cioè di 22 mila remasti, 25 mila Spahoglani, 7 mila Giebebbi e Spahi di Irumelia; vanno con grandissimo timore, anzi il re loro d'Andrenopoli ritornava, se il Bassà grande e lor Mufti l'havessero lassato.

La Bulgaria è spogliata deTurchi; l'altro giorno sotto Temesvaro li nostri hanno ammazzato 500 Spahoglani et hanno arso una palanga con mortalità de molti nemici. Li nostri in molti hanno svaligiato la chucina di ... di Gianizeri

con mortalità di molti Gianizeri, altro non è innovato. Nel campo di Sua Altezza Ser-ma saran per pochi giorni gran cose.

P. S. Non hier l'altro venne nova qui come erano stati passati 1080 Haiduchi di Valachia nella parte di Turchia, i quali hanno arso la terra di Baba ¹⁾, la quale conteneva 10 mila fochi con molta ocisione di Turchi, havendo fatto preda di riso, cara d'oro, argento e robbe; m^a havendo dimorato 3 giorni a far questo effetto, essendo questa terra circondata da casali Turchi li hanno circondato con morte di tutti li Haiduchi et 6 mila de Turchi. Questa nova è vera.

Pe dos: Avvisi per l'Ill-mo Nuntio Visconti in Transilvania.

(Arch. Mediceo. Firenze. Filza 4469 No. 147)

VII

Praha, 2 Decemvrie 1596.

Nunțiul Speciano cardinalului Cinzio Aldobrandini.

Del negotio di Transilvania vederà V. S. Ill-ma dalle lettere pubbliche che ha pigliato un poco di fiato, se bene pareva disperato, et credo che N. S-re et V. S. Ill-ma approbaranno che io non dassi all'imperatore la lettera che Monsignor Rev-mo di Cervia gli scrisse, come che fossero disperate le cose, secondo egli credeva et con molta ragione, essendo huomo molto sodo, et che non si muove facilmente, come V. S. Ill-ma haverà veduto dalle sue lettere scritte costà, et da quella che scrive a me di sua mano che inviai col corriero passato.

(Arch. Vat. Roma. Borghese III, 67 c. pag. 208)

VIII

Praha, 17 Martie 1597.

Generalul Aldobrandini cardinalului Cinzio Aldobrandini.

Io le dissi con l'ultima dell'abboccamento fatto con il principe di Transilvania, rimettendomi nel particolare suo a quello che gli havessino scritto Monsignor di Cremona et Monsignor Visconti, il quale M-r Visconti si partì otto giorni sono per andare dietro al Principe, che serà partito tre giorni avanti, et sarà andato con molta più diligenza, che non esso Monsignore, et del viaggio loro non ho poi sentito altro; ma qui sono altrettanto mal sodisfatti del Principe, di quello ch'esso mostra esser disgustato di loro, sì che non si può credere niente di bene, se non per mero interesse di ciascuno, et credo io che tutti harebbono una gran voglia de lassar da parte la guerra, purchè trovassino il modo di accomodarse con il Turco, ma hoc opus, perchè il Transilvano restando in casa sua non ha di chi fidarse, et quest'altri non troveranno condi-

¹⁾ Oraşul Baba (Babadag) a fost luat de către Ardeleni şi Români încă în vara anului trecut, având despre luarea sa un raport din 8 Iulie 1595 (Hurmuzaki, *Documente* vol. VIII pag. 192) şi acest lucru demonstrează foarte bine cum Raguzanul nostru prezintă ştiri vechi ca lucruri noi pentru a-şi face rapoartele sale cât mai interesante.

tione, che non le sia di spesa et de travaglio, quanto la guerra; la qual dicono tuttavia di voler far con ogni sforzo possibile et di voler porger mano alli Valachi et alli Bulgari, li ambasciatori de' quali sono stati qui a dimandare aiuto et a promettere di voler far gran motivi contro alli Turchi, di che gli ho animati con parole, poichè anco da me sono stati perchè li raccomandassi a N. Signore, sì come ho promesso di fare, et a questo Vaivoda di Valachia ho scritto una lettera animandolo, sì come me la ricerca il suo ambasciatore, et credo che queste sarebbono buone conseguenze, mentre che le cose nostre camminassero bene; ma dalla nostra debolezza et freddezza non so che mi sperare, se non effetti somiglianti.

Dolgonsi questi ministri dell'imperatore del Transilvano ch'egli quest'anno passato sia stato molto meno vigoroso dell'altro anno di spiriti ed di forze, non ostante l'havere havuto 30/m fiorini il mese da Sua S-tà, più d'altretanti da Sua Maestà et cento mila scudi dal Re di Spagna, con li quali credevano che dovesse far mirabilia; et ch'egli non è venuto ad unirsi con loro, se non con sei mila persone, che anco il giorno della battaglia furno i primi a salvarsi con fuga. Egli si duole di non havere havuto l'assistenza di genti che li fu promessa, et che perciò tentò inutilmente l'impresa di Temisvar, nella quale consumò la gente, et li dinari, et hora gli pare che lo abbandonino del tutto, poichè non gli hanno date parole, se non generali, et in somma passano rancori che possono partorire ogni giorno più sconfidentia, perchè li Tedeschi dicono che mai più combatterebbono in compagnia di Transilvani, et per il contrario li Transilvani in compagnia de Tedeschi.

Dicono che il Transilvano habbi comprato quì molte gioie et in particolare una mezza lunetta, tutta composta de diamanti, dal che cavano ch'egli si sia fatto sotto un poco di letto di danari, et ch'egli vadia provvedendo per placare li Turchi con li doni, secondo il solito; et massime ch'io ho inteso che sendo stato detto qui che haveria dovuto denari a questi ministri principali, egli habbi risposto, che l'altra volta che fu quì, ci lassò molte migliaia de ducati et che anco queste non erano poche, quelle che habea sborsate, et che in tal maniera gli metteva più conto spendere alla porta del Gran Turco. Si che in questa unione del Transilvano calculi V. S. Ill-ma chè fondamenti possiamo fare a nostro proposito; etc.

Conducono di Fiandra Giorgio Basti Albanese, che sarà bonissimo per comandare cavalleria¹⁾, et un capitan Lamberto Hansnues, che dicono esser buon soldato.

(Arch. Vat. Roma. Particolari vol. 4 pag. 94)

IX

Praha, 15 Maiu 1597.

Nunțiul Speciano cardinalului Cinzio Aldobrandini.

Questa mattina ho due lettere di V. S. Ill-ma dei 3 del corrente, et prima ch'io venghi alla risposta di esse voglio dire che l'Imperatore ha ricevuto let-

¹⁾ Este prima mențiune a acestui mare aventurier de o glorie atât de tristă în Ardeal pe care a dus-o la sapa de lemn!

tere di Transilvania dalli suoi ambasciatori, che hanno afflitto tutta questa Corte per quanto ho cavato anche da quello che me n'hanno detto questi consiglieri più principali, li quali desperano d'ogni bene, perchè dicono che il Principe vuole in ogni modo nuovi denari et quelli che già si erano mandati per il Valacco et Bulgari dice che vuole egli distribuirli a modo suo, et poi si ha tanta diffidenza di quel Cancelliero che non potria esser più. Io gli ho essortato a far tutto quello che si può, almeno per quest'anno et voglio credere che lo faranno; ma ponno così poco che dubito non daranno sodisfattione a quell' Altezza.

Non ho havuto lettere di Monsignore di Cervia, se bene non ho dubbio che mi haverà scritto, essendo sempre stato diligentissimo; ma qualchuno mi haverà forse ritornate le lettere, dubitando che mi dica la verità delle cose come stanno; spero nondimeno che presto le haverò, et mi consola il persuadermi che egli haverà dato compito ragguaglio a V. S. Ill-ma secondo il solito et che le sue lettere per Roma non saranno state ritenute.

Questo per hora posso dire a V. S. Ill-ma che quanto al Valacco et Bulgari, il Principe non ha quel torto che qui se gli dà et fa gridare questi Signori, perchè quando Sua Altezza era in questa Corte l'inverno passato, disse apertamente che non voleva che altri trattasse col Valacco, che dice esser suo vassallo, nè con li Bulgari per altre mani che per le sue proprie.

Io scriverò a Monsignor di Cervia quello che V. S. Ill-ma mi dice del Signor Cardinale Bathori et so ch'egli tratterà il negotio per il miglior verso che sarà possibile, considerando ogni circostanza, et quella massime del Cancelliero, il quale si presuppone che agiri come vuole il Principe, il che se è vero (come costoro dicono essere verissimo) sarà più facil cosa vedere il Principe fuori di Transilvania che il Cardinale Bathori vi sia ammesso, se non si mutano le cose, come facilmente si ponno mutare, massime sotto quel cielo, ove sempre si sono vedute mutationi grandi, se quella provincia cadeva in mano dell'Imperatore, come hora qui si desidera, senza un dubbio al mondo, che il Signor Cardinale sudetto col mezzo di N. Signore haveria ottenute molte grazie da Sua Maestà, secondo che la Maestà Sua già mi disse et so che io scrissi a V. S. Ill-ma.

(Arch. Vat. Roma. Borghese, III 109 abc. nepaginat)

X

Praha, 26 Octomvrie 1597.

Nunțiul Speciano cardinalului Cinzio Aldobrandini.

Di Transilvania ho lettere di Monsignor Rev-mo di Cervia scritte in Lipa dei 6 con buone nuove del principe, quasi che fosse per incominciare l'impresa d'un castello chiamato Fellach quivi vicino, et poi di Cenade, con animo di fare immediatamente l'impresa di Temisvar, et con buona speranza¹⁾, come

¹⁾ Un extras mai larg al acestei scrisori a nunțiului ni s'a conservat în raportul ambasadorului venețian din Praga, 23 Octomvrie 1597; Hurmuzaki, *Documente* vol. III/2 p. 262.

V. S. Ill-ma doverà havere inteso dalle sue lettere, et anche l'ordine dato al Valacco di muoversi, il che doverà haver fatto, non ci essendo hormai più sospetto de Tartari, come me lo scrive anche Sua Eccellenza dal campo.

(Arch. Vat. Roma. Borghese, III 109 e, nepaginat)

XI

Praha, 1 Noembrie 1597.

NunȚiul Speciano cardinalului Cinzio Aldobrandini.

Parlai ancora del Signor principe di Transilvania et progressi che faceva secondo gli avvisi che havevo havuto da Mr. Rev-mo di Cervia, ch'erano simili a quello che il medesimo principe haveva scritto a Sua Maestà, la quale mostrò la solita inclinatione d'aiutarlo acciò possa continuare. Ma io non spero effetto più del solito, se bene questi ministri mi dissero che presto haveria havuto qualche somma di denari per potere pagar l'esercito secondo il bisogno che ci era, per quello scrive Monsignor sudetto, che mi afferma che non ci era assegnamento di denari per più d'Ottobre, il qual mese finito saria stato sforzato il principe con l'esercito ritornarsene alle sue stanze.

(Arch. Vat. Roma. Borghese III, 109 e, nepaginat)

XII

Praha, 26 Ianuarie 1598.

NunȚiul Speciano cardinalului Cinzio Aldobrandini.

Tre dì sono venne un corriero di Transilvania, mandato a me da Mr. Rev-mo di Cervia in nome del Principe con lettere di Sua Altezza per l'imperatore, sollecitando il fine del suo negotio per il pericolo grande che porta seco la dilatione, che mi è poi dichiarato meglio da Monsignor suddetto; il che pare che qui s'incominci a conoscere perchè Sua Maestà subito ha risposto acciò io rimandassi il corriero che partirà questa sera con lettere di Sua Maestà, nelle quali prega il Principe ad havere pazienza per quei pochi dì che tardaranno a capitare là li suoi ambasciatori, quali il Dottor Petz, ¹⁾ che partirà di qua dimani o l'altro, sollecitarà che vadino quanto prima, et con essi andrà egli ancora in Transilvania per intervenire a quel negotio et forse anche per quella detta pace, come accennai con altre mie lettere, se bene questi Signori se ne mostrano alienissimi, et perciò attendono alle provisioni di guerra.

Finalmente Sua Maestà prega il Principe a sollecitare il Valacco che passi il Danubio a danni de' Turchi, conforme alle tante speranze date, ma io ci spero poco. Quanto al successore che è un punto essenziale che desidera chia-

¹⁾ Cunoscutul ministru dela Praga Bartolomeu Pezzen.

rire il Principe, non ce gli risponde, avvegna che ogn'uno creda che sarà il Ser-mo Arciduca Massimiliano; ma è mal segno che non se ne dica cosa alcuna nella lettera di Sua Maestà et quando non ci sia altro male che dispiaccia al Principe, è almeno indicio di longhezza, la quale potria essere causa della ruina d'ogni cosa; però staremo a vedere; etc.

L'huomo del Valacco, che era qui, fu spedito, come avisai, il quale prima di partirsi mi venne a trovar con ringratiarmi della sua spedizione, che diceva essere stata a gusto suo in quei punti che già s'avisarono a V. S. Ill-ma, quando egli venne, et a lui medesimo Sua Maestà ha fatto presenti onorevoli, in modo che va contentissimo. Li particolari non li scrivo, perchè egli non vuole, o non seppe dirli; ma se è stato contentato bisogna che habbi almeno la confirmatione dei 4000 soldati che Sua Maestà pagava in Bulgaria; promissione di accomodare il Vaivoda in questi paesi di stato conveniente, in caso che fosse bacciato dal Turco di Valachia, et anche di non essere molestato in queste cande per debiti de' suoi antecessori essendo la cosa di giustizia.

(Arch. Vat. Roma. Borghese III, 93 c. pag. 29)

